

80.YILINDA ŞEYH SAİD AYAKLANMASI VE GERÇEKLER-I

Cihat-Kar

13 Şubat 1925 günü Diyarbakir/Piran'da çıkan ve kısa bir süre içerisinde tüm Sünni Zaza bölgesine yayılarak, TC yönetimine karşı kapsamlı bir direnişe dönüşen Şeyh Said (1864-1925) öncülüğündeki Zaza hareketinin üzerinden 80 yıl geçti.

Bu uzun süre zarfında, Türkiye ve çeşitli ülkelerde, ayaklanmaya ilişkin pek çok çalışma (kitap, broşür, makale, tez, vb.) yapılmış olmasına rağmen, ne yazık ki, Şeyh Said hareketi henüz derli-toplu olarak gerçekçi bir biçimde ortaya konulamamıştır. Kuşkusuz bunun başlıca nedeni; ayaklanmanın amacı, kapsamı, öncülleri ve katılımcıları hakkındaki önyargılı tutumdur.

Doğu Anadolu'nun etnik ve inanç yapısı irdelenmeden, yıllarca, adeta önyargılı yaklaşımlarla, o yöreye dair kültürel, dilsel, toplumsal veya siyasal konulara ilişkin yapılan analizler, objektiflikten uzak kalmıştır. İşte Şeyh Said'in öncülük ettiği ayaklanma ile ilgili değerlendirmeler de bunlardan biridir

Zaza toplumunun "Kürt", Zaza dilinin "Kürtçe'nin lehçesi", coğrafyasının da "Kürdistan" olarak nitelendirilmesi ve bu iddiaların sürekli olarak ülke içinde ve dışında Kürt siyasi çevrelerce savunulması, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki Zaza direnişlerinin de "Kürt isyanları" şeklinde tanımlanması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan, bilimsel hiçbir inceleme yapılmadan, sanki "her Doğulu Kürt kökenli" imiş gibi bir önyargıyla zihinlere yerleşmiş olan yanlış kanaatler neticesinde, Zazalar, Türk yöneticilerince de Kürt orijinli olarak algılanmış, böylece Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim direnişleri Türk resmi/gayri resmi kaynaklarında "Kürt isyanları" olarak yer almıştır.(1) Zihinlerdeki bu yanlışın giderilmesi için, özellikle Zaza aydın ve bilim çevrelerinin, Zaza kimliğinin tanıtımı konusunda yoğun çaba göstermeleri gerekmektedir.

Ayaklanmanın yayıldığı; Piran, Genç, Solhan, Kiğı, Karlıova, Palu, Maden, Karakoçan, Elaziz, Siverek, Eğil, Ergani, Çermik, Çüngüş, Hani, Lice, Kulp, Varto, Hınıs, Tekman gibi yerleşim birimlerinde Zazalar meskun bulunuyordu. Bölge, aynı zamanda Palu merkezli olan Nakşibendi tarikatının ve müritlerinin de etki alanıydı. Palu'da medrese ve tekkesi bulunan Şeyh Said, Nakşibendi tarikatının Goran orijinli Mewlana Xalidi Bağdadî (1778-1826) ekolünden olan Palulu Şeyh Ali Septi'nin torunuydu.

Bu çalışmada, Şeyh Said ayaklanmasının askeri boyutunu değil, çıkış nedenini ve niteliğini irdelemeye çalışacağız.

ATATÜRK DEVRİMLERİNE TEPKİLER

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Şeyh Said isyanının karakteri "etnik" değil, "dini"dir ve tamamen Atatürk devrimlerine karşı bir tepki hareketidir. Şeyh Said ile isyanın diğer önderleri arasındaki yazışmalar, Şeyh Said'in

bazı bey, ağa ve aşiret reislerine gönderdiği mektuplar, isyan sırasında halka yönelik yayınlanan beyannameler, Şeyh Said ve arkadaşlarının Şark İstiklal Mahkemesi'nde verdikleri ifadeler, bu görüşü teyit eder niteliktedir.(2)

Ayaklanma değerlendirilirken, tabii ki olayın cereyan ettiği dönemin mevcut şartlarının da göz önünde bulundurulması gerekir.

Bu bağlamda; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 03 Mart 1924 tarihinde görüşülüp onaylanan; "Şer'iyye ve Evkaf Vekaletleri'nin [Şeriat ve Vakıflar Bakanlıkları'nın] Kaldırılması Kanunu", "Halifelik'in Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışına Çıkarılması Kanunu" ve ayrıca Şeriat Mahkemeleri'ni kaldıran 08 Nisan 1924 tarihli "Mehakimi Şer'iyye'nin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatı'na Ait Ahkamı Muaddil Kanunu"(3) ile dini yönden ülke genelinde köklü değişikliklere yol açacak inkılapların/devrimlerin ilk adımları böylece atılmaya başlandı.

Fransız yazar Paul Gentizon, devrimlerin getirdiği değişimi şu şekilde yorumluyordu:

"İmparatorluğun yerini bir cumhuriyet aldı. Bir Sultan kaçtı. Bir Halife sürgün edildi. Büyük bir Şef [Mustafa Kemal] dünyanın dikkatini çekti. Onun buyruklarıyla Müslüman bir halk yeni bir plana göre şekil aldı. O, bu halkı eski Asya geleneklerine bağlayan bağları kopardı. Geçmiş sildi, süpürdü. İslam dinine kendi esprisi içinde bir yön verdi. Çok kadımla evliliği önledi. Cinsiyet ayırımını yıktı. Şeriat hukukunu kaldırdı. Avrupa'nın kanunlarını kabul etti. Kıyafeti değiştirdi. Hatta başka bir alfabe oluşturdu.. 1500 yıllık din boyunduruğundan kurtuldu. Hıristiyan Avrupa'nın çok kan dökerek sağladığı bu sonuç, Türkiye'de bu suretle kestirme yoldan (6 yıl içinde) elde edildi.. Reform halkın bir kısmını hoşnut etmedi. Hatta o kadar ki Doğu illerinde, iç isyana kadar vardı..."(4)

Ve böylece, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, devrimlerden hoşnut olmayan dindar kesimden, muhalif seslerin yükselmeye başladığı yeni bir sürece girildi.

17 Kasım 1924'te, cumhuriyet tarihinin ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nin kuruluşu ilan edildi.(5) Genel Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı TCF'nin tüzüğüne, "Madde: 6, Fırka [parti], dini düşünce ve inançlara hürmetkardır" şeklinde bir ibare konmuştu. TCF yetkililerinden Fethi Bey; "Terakkiperverler dindardır. Halk Fırkası dini batırıyor. Biz dini kurtaracağız ve muhafaza edeceğiz"(6) şeklinde beyanat veriyordu. Devrimlere karşı olan kesim, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Rauf Orbay gibi Milli Mücadele'nin ünlü isimlerinin yer aldığı TCF'na yöneliyor ve ortam giderek gerginleşiyordu..

GİZLİ TOPLANTIDA ATATÜRK'ÜN KONUŞMASI

Bu sıralarda (Aralık 1924), Cumhuriyet Halk Fırkası Yönetim Kurulu'nda, M.Kemal Atatürk'ün başkanlığında gizli bir toplantı yapıldı. Şeyh Said ayaklanmasından iki ay kadar önce gerçekleştirilen bu gizli toplantıda, Atatürk şunları söyledi:

“Efendiler! Sizi çok ehemmiyetli bir meseleye karar vermek için topladım. Memlekette menfi tahrikat[kışkırtmalar] son haddini bulmuştur. İstanbul basını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini siyasete alet eden propagandası, şurada burada sinmiş olan mürtecilere [gericilere] cesaret vermektedir. Yer yer Cumhuriyet idaresi aleyhine ağır isnatlar ve iftiralar yapılmaktadır: ‘Din elden gidiyor, aile hayatımız, binlerce yıllık geleneklerimiz birbiri ardınca yıkılıyor, bu gidişle Garp[Batı] medeniyetini alacağız diye dinimizden olacağız’ yolundaki propagandaların tesirsiz kalacağını sanmak budalalık olur. Benim görüşüme göre, yakın bir zamanda mukabil[karşı] bir ihtilal ile karşılaşmamız mümkündür.

Mevcut kanunlar, inkılaplarımızı ve henüz çok taze olan Cumhuriyetimizi korumaktan acizdir.. Zabıta kuvvetlerimiz, suçlunun yakasına sarılamıyor. Bunu yapabilmek için kanuni formalitelere lüzum hissediliyor. Bu durum, fesatçılara cesaret vermektedir. Biz, büyük bir inkılap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Birçok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lazım.. Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor..”(7)

PİRAN'DA İSYAN KIVILCIMI

Piran hadisesinden iki hafta önce, 1925 Ocak ayı sonlarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Erzurum Milletvekili Ziyaeddin Efendi, TBMM kürsüsünde, iktidardaki CHF'nin icraatlarına ağır eleştirerek yönelterek; “Yeniliğin işret, dans, plaj sefasından başka bir şey ifade etmediğini, fuhuşun arttığını, Müslüman kadınların edeplerini kaybetme yolunda olduklarını, sarhoşluğun himaye, hatta teşvik olunduğunu, en önemlisi dini duyguların rencide edildiğini, yeni rejimin sadece ahlaksızlık getirdiğini, rezil bir yönetimin memleketi çamurların içine sürüklediğini”(8) ilan ediyordu.

Kemalist iktidarın uygulamalarından ve devrimlerinden rahatsızlık duyan muhafazakar çevreler, yönetim aleyhinde, Ankara'dan Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu'nun birçok yerinde, özellikle Sünni kesimin inanç önderleri, verdikleri vaazlarda, halkı yönetime muhalefet etmeye çağırıyorlardı.

Sünni Zaza halkı üzerinde oldukça etkili bir konumda bulunan Şeyh Said de, böyle bir ortamda, Nakşibendi tarikatının yaygın olduğu Zaza yerleşim birimlerini tek tek ziyaret ederek halkı ve müridlerini irşad etmeye başlamıştı. Palu, Hınıs, Çabakçur, Genç, Lice, Hani üzerinden Piran'a giderek kardeşi Şeyh Abdurrahim'in evine misafir olan Şeyh Said, 13 Şubat 1925 Cuma günü, Piran camisinde

verdiği vaazda halka şöyle sesleniyordu:

“Medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı ve din mektepleri Milli Eğitim'e bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim.”(9)

Aynı gün, Şeyh Said'in maiyetinde yer alan iki mahkumun teslim olmasını isteyen bir jandarma müfrezesinin talebine verilen menfi cevabın ardından, mahkumlarla jandarmalar arasında çıkan çatışmada, birkaç jandarmanın öldürülmesinin hemen akabinde, bölgedeki telgraf ve telefon tellerinin kesilmesi ile birlikte isyan bayrağı kaldırılmış olur.

Böylece, Şeyh Said önderliğindeki Nakşibendi Zaza isyanının Diyarbakır'ın Piran köyünde [bugünkü Dicle ilçesi] tutuşan fitili, anında bir kıvılcım gibi çevredeki ilçe, köy ve mezralara sıçradı. Çok kısa bir süre içerisinde, Sünni Zaza yerleşim birimlerindeki resmi kurum ve kuruluşlar Şeyh Said güçlerince işgal edildi. Zaza valiler, kaymakamlar, müdürler, yargıçlar ve direniş alanlarındaki cephe komutanları, bizzat Şeyh Said'in emriyle atandı. Şeyh Said ayrıca, uyulması gereken kuralları içeren bir de yönerge hazırladı.(10)

ŞEYH SAİD'İN BEYANNAME VE MEKTUPLARI

Şeyh Said bu arada, “Emir'ül Mücahidin Muhammed Said El-Nakşibendi” imzasıyla halka yönelik çeşitli beyannameler yayınladı. Ayrıca, direnişe destek vermeleri için Alevi Zaza aşiret reisleri, Kürt bey, ağa ve aşiret reisleri ile Ergani'deki Türk bey ve ağalarına da aynı imza ile mektuplar gönderdi ve onları Kemalist yönetime karşı ortak mücadeleye davet ederek yardım istedi.

Yayımlanan beyannamelerden birinde; “Kurulduğu günden beri din-i mübini Ahmedî'nin [Hz.Muhammed'in apaçık dini] temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Kur'an'ın ahkâmına aykırı hareket ederek, Allah ve peygamberi inkar ettikleri ve Halife-i İslam'ı sürdükleri için, gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamlar üzerinde farz olduğu, Cumhuriyetin başında bulunanların ve Cumhuriyete tabi olanların mal ve canlarının şeriat-ı garrayı Ahmediyye'ye [Hazreti Muhammed'in şeriatı] göre helal olduğu...”(11) hususlarına yer veriliyordu.

Bir başka beynamede de; “Hilafetsiz Müslümanlık olmaz! Halife memlekette çıkarılmaz! şimdiki hükümet mütemadiyen dinsizlik neşretmektedir. Kadınlar çıplaktır. Mekteplerde dinsizlik ilerliyor...”(12) şeklinde ifadeler yer alıyordu.

Şeyh Said, Urfa'daki İzoli Kürt aşireti reisi Bozan Ağa'ya gönderdiği mektupta; “1300 seneden beri Cenabı Hakk'ın Peygamber Efendimizi göndermekle neşir ve tebliğ ettiği dinimizi imhaya çalışanlara karşı harp ilan ettim. Bunda bana yardım edilmezse, cümlece mahvoluruz!”(13) diyordu. Ancak İzoli aşiretinden yardım alamadı.

Şeyh Said, yine Urfa'daki Milli aşireti reisi Halil Beg'e gönderdiği mektupta; "Şimdiki hükümet İslam Hilafetini, Saltanatı, meşihatı İslamiye'yi [Şeyhülislam Makamı] ve ilim medreselerini ilga etmiş, Evkaf Nezaretini [Vakıflar Bakanlığı] kafirlik maarifine ilca etmiş[çevirmiş], kadınlık mesturunu[örtünme] kaldırmış, zınayı ve içki içilmesini, kadınların yabancılarla dans yapmasını mübah kılmış, bu gibi fuhşiyata mahsus mesela dans salonu, tiyatro, sinema, bar ve umumhane gibi geniş binalar inşa etmişler, Allah ve Resulünün dini olan dinimizle istihza[alay] etmekte bulunmuşlar, onların namına olarak ahkamı İslamiyeyi tahkir ve İslamiyetin esaslarını değiştirmişler, erkani sarsmışlar, dine karşı ve bu din erbabına karşı ilan-ı harp eylemişler. Allahü Taala din ve Şeriatın intikamını almaya başlamıştır.. himmetinizden muavenet talebinde bulunuyorum, bütün aşiretlerinize bildiriniz."(14) diyordu. Milli aşireti de destek vermedi.

Şeyh Said, Varto'daki Alevi Zaza olan Hormek aşireti reisleri Halil, Veli ve Haydar Ağalara gönderdiği mektupta da şöyle yazıyordu:

"Din-i mübini Ahmedi'yi, kafir olan Mustafa Kemal'in yedi zulmünden tahlis etmek[kurtarmak] gazası niyetiyle şuşar'a hareket edildi. Bu gaza ve cihadın mezhep ve

tarikat tefrik edilmeden, 'Lailahe illallah Muhammedün Resulüllah' diyen bütün İslam muvahhidleri üzerinde farz olduğundan, büyük bir gayret ve şecaat sahibi olan Müslüman aşiretinizin de şeriat-ı garrayi Ahmediyye'ye ve bu cihad-ı ekbere itba' edeceğinize itimadım berkemaldir.

Ya eyyühel-ensar, dinimizi ve namusumuzu bu mühlidlerin[imansızların] elinden kurtaralım, size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet bizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır.

Bunlarla cihad farzdır."(15) Ne yazık ki Hormek aşireti de Şeyh Said'e destek vermedi, bilakis devlet güçleri ile birleşti.

Öte yandan, Dersim Mebusu ve Alevi Zaza olan Hasan Hayri Efendi, Şeyh Said'in Elaziz Cephesi Kumandanı olarak görevlendirdiği Şeyh Şerif ile dayanışma içerisine girdi. Elaziz'de Şeyh Şerif ile birlikte hazırladığı ortak bir mektup, 06 Mart 1925'te Dersim'deki tüm aşiret reislerine gönderildi.(16) Şeyh Said'in diğer mektuplarında da benzer görüşler yer almaktadır. "Kürt" isminin dahi geçmediği söz konusu mektup ve beyannameler, direnişi sahiplenmek isteyen Kürt siyasi çevrelerince ileri sürülen "Şeyh Said Kürtlük ve Kürdistan için ayaklandı" önündeki iddiaları tümüyle çürütmektedir.

(Devam edecek)

Çoyi ri her waxt vara may nêna.

Vatê vêrinu

(1) Burhan Özkök, Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, Askeri Matbaa, İstanbul 1937; Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1946; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aşiretler, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1972; Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972.

(2) H.Şelic, Zaza Gerçeği, Dicle-Fırat Yayınları, Almanya/Münih 1988, s.35-38.

(3) TBMM Kanunlar Dergisi, c.2, s.322, 241-243; ayrıca bkz. Bekir Sıtkı

Yalçın & İsmet Gönülal, Atatürk İnkılabı, Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler, Gerekçe ve Tutanaklarıyla, Kültür ve Turizm

Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

(4) Paul Gentizon, Moustapha Kemal ou l'Orient en Marche, Paris 1929; Türkçesi: Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, (Çev. Fethi Ülkü), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.9, 109, 179, 255.

(5) Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, s.606.

(6) Nurşen Mazıcı, Belgelerle Atatürk döneminde Muhalefet (1919-1926), Dilem Yayınları, İstanbul 1984, s.82.

(7) Avni Doğan, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s.165, 166.

(8) Metin Toker, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yayınları, Ankara 1968, s.21.

(9) Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.24:

(10) Ahmet Süreyya Örgüven, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Vesikalar, Olaylar, Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

(11) M.Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, TKAE Yayını, Ankara 1981, s.180.

(12) Behçet Cemal, a.g.e., s.48.

(13) Behçet Cemal, a.g.e., s.45; Metin Toker, a.g.e., s.27.

(14) H.Şelic, a.g.e., s.36.

(15) M.Şerif Fırat, a.g.e., s.181.

(16) M.Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952, s.180.

80.YILINDA ŞEYH SAİD AYAKLANMASI VE GERÇEKLER-2

Cihat Kar

SIKI YÖNETİMİN İLANI

Şeyh Said önderliğindeki Zaza ayaklanması, 13 Şubat 1925 tarihinde Piran'da başlayıp, ardından tüm Sünni Zaza yerleşim birimlerine yayılırken, Ankara'da 21 Şubat 1925 akşamı, Başbakan Ali Fethi Bey [Okyar], TBMM Başkanı Kazım Bey [Özalp] ve CHF[CHP] Genel Başkan Vekili İsmet Paşa [inönü], M.Kemal Paşa'nın [Atatürk] başkanlığında isyan hareketini görüşmek üzere Çankaya Köşkü'nde toplandılar. Bilahare, aynı gece Bakanlar Kurulu M.Kemal'in başkanlığında toplanarak bölgede sıkıyönetimin ilan edilmesi yönünde karar aldı.

Başbakan Ali Fethi Bey imzası ile TBMM Başkanlığına gönderilen 21 Şubat 1925 tarihli yazı şöyle idi: “Ergani vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen isyan, Diyarbakir, Elaziz, Genç vilayetlerine de geçmiş ve genişlemeye müsait görünmüş olduğundan; Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakir, Elaziz, Genç, Siverek, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle örfi idare [sıkıyönetim] ilan edilmiştir. Anayasanın 86'ncı maddesi gereğince keyfiyeti yüksek Meclis'in tasdikine arz eylerim.”(17)

Hükümetin sıkıyönetim ilan ettiği yerleşim birimlerinden Mardin, Urfa, Van ve Hakkari gibi sınır illerinde Zazalar yaşamıyorlardı. Nitekim, direniş süresince bu illerde herhangi bir kıpırdanma da olmamıştı. Muş, Siirt ve Bitlis illerinde ise sadece birer ilçede (Varto, Baykan, Mutki) Zazalar mukimdirler. Hükümet, Kürt, Arap, Süryani ve Yezidilerin yerleşik buldukları söz konusu sınır illerini (Mardin, Urfa, Van, Hakkari) sıkıyönetim kapsamına almakla, Zaza bölgesine Suriye, Irak ve İran'dan gelebileceğini düşündüğü olası silah yardımını alınacak tedbirlerle önlemeyi amaçlamıştı.

BAŞBAKAN ALİ FETHİ BEY'İN DEĞERLENDİRMESİ

24 Şubat 1925 tarihinde toplanan TBMM Genel Kurulu'nda, Başbakan Ali Fethi bey [Okyar], Şeyh Said ayaklanmasına ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulundu.

Başbakan konuşmasında; “Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Said'in emriyle 13 Şubat 1925 günü isyanın fiilen Piran'da başlamasıyla birlikte, asiler tarafından telgraf hatlarının tutulduğunu, hapishanelerin basıldığını, Genç, Çabakur, Hani ve Palu'da hükümet konaklarına hücum edilerek jandarmaların esir alındığını, ‘Sallallahu Muhammed! Teslim! Teslim!’ nidalarıyla askeri müfrezelere saldırılar düzenlendiğini, bu mıntıkayı ele geçiren asilerin 23 Şubat günü Elaziz vilayet merkezine kadar ilerlediklerini, her taraftan yardım görmek suretiyle kuvvetlenen asilerin karşısında tutunamayan müfrezelerin geri çekilmeye mecbur olduklarını” ifade ederek, ayaklanmanın askeri safahati hakkında ayrıntılı bilgi vermesini müteakip, ele geçirilen birtakım belgeleri açıkladı ve “hilafetçiliğin, şeriatçılığın isyanın emelinde yattığını” açık bir şekilde beyan etti.

Başbakan ayrıca; “vesikalardan birinde, hilafet, şeriat ve Sultan Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin etmek”ten söz edildiğini ifade ederek, aynı tarzda, “din propagandasına ve şeriatin geri getirilmesi ilkesine dayanan kampanya” hakkında bilgi verdi. Anlaşıyordu ki, Şeyh Said güçlerinden ele geçirilen birtakım mektuplar ile bölgede dağıtılan beyannameler, hükümete itikal ettirilmişti. Başbakan şöyle devam etti: “Beyannamelerin birinde; ‘din mahvoluyor, İslamiyet'in mahvına yürünüyor, dinin yaşatılması ve muhafazasına Allah tarafından Şeyh Said memur edilmiştir’ denilmiş ve Şeyh Said'e Mehdi süsü verilmiştir.”(18)

Şeyh Said hareketinin bir irticai ayaklanma olduğu görüşünü, elindeki belgelere dayanarak TBMM kürsüsünden kamuoyuna resmen ilan eden Başbakan'ın, aynı konuşmasında; “ötede beride dolaştıkları işitilen kanunen yakalanamayan tanınmış Kürtçü zevat tarafından fiiliyata teşvik vardır” diyerek, “Kürtçü kışkırtma”dan söz etmesi ve ayaklanmayı “din perdesi altında Kürtçülük” olarak addetmesi ise önyargıya dayalı kişisel bir iddiadır.

Zira bu iddia, Başbakan'ın elindeki Şeyh Said'e ait olan mektup ve beyannamelerin içeriği ile çeliştiği gibi daha sonra değineceğimiz üzere, Şeyh Said ve isyanın diğer önderlerinin Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmaları ile de tamamıyla tezat teşkil etmektedir. Kaldı ki, o dönemde "Kürtçü" olarak tanınan ve Azadi örgütü yetkililerinden

olan Diyarbakirli Kadri Cemilpaşa gibi bazı şahsiyetler, bırakınız kışkırtıcılık yapmayı, ayaklanmadan haberlerinin bile olmadığını yıllar sonra kaleme aldıkları hatıralarında açık bir şekilde itiraf etmişlerdir.(19) Bu konuyu ayrı bir başlık altında irdeleyeceğiz.

TÜRK VE YABANCI BASININ YORUMU

Ayaklanmanın devam ettiği günlerde; Hakimiyet-i Milliye, Akşam, Cumhuriyet, Vakıf, Yeni Türk, Resimli Gazete, Orak-Çekiç, Vatan, Tanın, Son Saat, Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Toksöz, Sebilürresad vs. gibi yayın organlarında, Şeyh Said isyanı üzerine çeşitli yorumlar yapılıyordu.

Bir örnek olarak, Türk sosyalistlerinin haftalık yayın organı Orak-Çekiç gazetesi, 26 Şubat 1925 tarihli sayısında irdelediği Şeyh Said ayaklanması ile ilgili yorumunda, Kemalist yönetimi destekliyor ve şöyle yazıyordu:

"İrticanın başında Şeyh Said var.. İrticaya karşı mücadelede halkımız hükümetle beraberdir. Kahrolsun irtica! Ankara Büyük Millet Meclisi'nde müfrit [aşırı] solun tırnakları, kafasına kurunu vustayı [ortacağ zihniyetini] dolamış olan yobazların, gericilerin gırtlığına yapıştı. Mürtecilerin, yobazların sarıkları, kendilerine kefen olacak! Yobazlarıyla, şeyhleriyle, halifeleriyle, sultanlarıyla, kahrolsun irtica ve derebeylik!"(20)

Diğer yayınların çoğunun isyana dair haber ve yorumları da aşağı yukarı aynı içerikteydi. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi de; "isyân hadisesinin irticaya dayanan fikirlerle başladığını, asilerin Hilafet meselesini ortaya sürerek halkı teşvik etmeye kalkıştığını"(21) yazıyordu.

Öte yandan, Şeyh Said önderliğindeki Zaza İslami/Nakşibendi hareketini "Kürtçülük" ve "Kürdistan" meselesi ile ilişkilendiren kimi Yazarlar ve yayınlar da mevcuttu. Ne var ki, bunlar konu hakkında hiçbir kanıt ortaya koyamıyorlardı. Yazdıkları ise sadece laftan ibaretti. Hükümetin eline de bu yönlü herhangi bir belge

geçmemişti. Nitekim hükümet, bu tür değerlendirmeleri adeta tezip edici nitelikte olan bir açıklama bile yapmak zorunda kalmıştı.

Konu ile ilgili olarak, Bakanlar Kurulu'nun 03 Mayıs 1341 (1925) tarih ve 1885 sayılı kararında; "isyânın umumi ve mürekkep [birleşik] bir irticanın tezahürü olduğu müsbet ve malum olan hadisenin matbuatta [başında] Kürt meselesi şekline inhisar ettirilmesinin [yansıtılmasının] hakikata gayri mutabik olduğu [gerçekle bağdaşmadığı]" hususlarına yer verildi.(22)

Yabancı basında da, genellikle ayaklanmanın dini nitelikli olduğu yönündeki görüş ve değerlendirmeler ön plana çıktı.

İngiltere'de yayınlanan "The Times" gazetesi; "Şeyh Said ve taraftarlarının Genç, Harput ve Diyarbakir'i ele geçirerek, Abdülhamid'in oğullarından Abdürrahim'i gıyaben halife ilan ettiklerini, ayaklanmanın söylenildiği gibi Kürt ulusal hareketi değil, tamamen fanatik bir dini hareket olduğunu"(23) vurguluyordu.

Fransa'da yayınlanan haftalık "L'illustration" dergisi ise, Şeyh Said isyanının yayıldığı alanı gösteren bir haritaya sayfalarında yer veriyor ve olayı şöyle yorumluyordu:

"Elaziz, Genç ve Palu bölgelerinde Şubat sonunda başlayan ayaklanma oldukça ciddi boyutlar kazandı. Ayaklanmanın elebaşısı Said adında bir Şeyh..... Ayaklanmacılar Ankara'nın din karşıtı politikasından rahatsızlar ve halifelüğün yeniden tesis edilmesini istiyorlar."(24)

HİYANET-İ VATANİYYE KANUNU

Sünni Zazaların, Şeyh Said Efendi'nin emri doğrultusunda Diyarbakir-Elaziz-Genç vilayetleri üçgenindeki bölgede başlattıkları direnişin tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde, TBMM, 25 Şubat 1925 tarihinde Adalet Bakanı Mahmut Esad'ın [Bozkurt] teklifi ile 556 Sayılı "Hiyanet-i Vatanîyye [vatana ihanet] Kanunu"nun 1.maddesine, dinin istismarını engelleyici mahiyette hususların eklenmesini oy birliğiyle kabul etti.

TBMM'nin değiştirdiği ve kabul ettiği madde şöyledir:

"Madde: 1- Dini veya dince kutsal sayılan şeyleri, siyasi gayelere esas veya alet etmek maksadıyla cemiyetler kurulması yasaktır. Bu gibi cemiyetler kuranlar veya bu

cemiyetlere girenler vatan haini sayılırlar. Dini veya dince kutsal sayılan şeyleri siyasete alet ederek, devletin temel nizamını değiştirmeye, devletin emniyetini bozmaya, dini veya dince kutsal sayılan şeyleri alet ederek her ne surette olursa olsun, halk arasına fesat ve ayrılık sokmak için, gerek tek başına ve gerek toplu olarak sözle veya yazı ile veya fiili bir şekilde veya nutuk iradi veya neşriyat yapmak suretiyle bu çeşit harekette bulunanlar da vatan haini sayılırlar."(25)

Dinin istismarını önlemek amacıyla değiştirilen söz konusu kanun, Şeyh Said hareketinin etnik değil, dini karakterli olduğunu gösteren somut delillerden biridir.

KÜRT KÖKENLİ İSMET PAŞA İŞBAŞINDA

Şeyh Said ayaklanmasının askeri yönden kontrol altına alınamaması ve Zaza direnişçilerinin gün geçtikçe güç kazanmasından endişeye kapılan Hükümet, 02 Mart 1925 tarihinde olağanüstü toplandı ve gelişmeleri değerlendirdi. Hararetli tartışmaların akabinde, Başbakan Ali Fethi Bey istifasını Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e sundu. Ali Fethi Bey'in ılımlı ve sertlik yanlısı olmayan politikası ile inkılapların gerçekleştirilemeyeceğini anlayan Mustafa Kemal, istifasını kabul ederek, 03 Mart 1925 günü CHF Genel Başkan Vekili ve Malatya Milletvekili İsmet Paşa'yı [İnönü] yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Kürt asıllı olan İsmet Paşa, 04 Mart 1925 tarihinde kendi kabinesini oluşturarak Başbakan oldu. İngiliz gizli belgelerinde de "Türkiye'nin Kürt kökenli Başbakanı" olarak anılan İsmet Paşa(26), aynı gün, Şeyh Said ayaklanmasının bastırılmasını sağlamak amacıyla şu önlemleri teklif etti:

1. Sıkıyönetim ilan edilen bölgelerdeki suçlar için bir İstiklal Mahkemesi teşkil edilecektir. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan yerlerde işlenen siyasi ve asayiş işlerine bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. İsyen bölgesindeki İstiklal

TAKRİR-I SÜKUN KANUNU

Zaza İslami/Nakşibendi direnişinin, Zaza bölgesindeki il, ilçe, nahiye ve köylere kadar sirayet ettiğini ve isyan alanının dalga dalga genişlemeye başladığını gören hükümetin, Şeyh Said ayaklanmasına katılanlar da dahil olmak üzere, inkılaplara/devrimlere karşı çıkan ülke genelindeki tüm muhaliflerin cezalandırılmalarını sağlamak amacıyla, TBMM'ne sunduğu "Takrir-i Sükun Kanunu" [Suskunluk Yasası] teklifi, 04 Mart 1925 tarihinde kabul edildi.

TBMM'de kabul edilen 578 Sayılı Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk maddesi şöyleydi:

"Madde: 1- İrtica ve isyana, memleketin ictimai [toplumsal] nizamını, huzur ve sükununu, emniyet ve asayişini ihlale sebep bütün teşkilat, tahrikat, teşvikat, tesebbüsat ve neşriyatı, Hükümet, Reisicumhurun tasdikinden sonra, doğrudan doğruya ve idareten yasaklamaya yetkilidir. Bu gibi fiilleri işleyenler İstiklal Mahkemesi'ne verilirler."(28)

ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ

Başbakan İsmet Paşa'nın, yönetim muhalifi olan kesimleri bertaraf etmek amacıyla İstiklal Mahkemelerinin kurulması yönündeki önerisinin kabul edilmesinin akabinde, 07 Mart 1925 günü, biri Ankara'da, diğeri de isyan bölgesinde olmak üzere iki mahkeme teşkil edildi.

Mahkemesi'nin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları ise Meclis'in tasdikinden sonra yerine getirilecektir.

2. İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilat, tesisat ve neşriyat, Hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanının tasdikiyle yasaklanabilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek, bunların sahip ve yazarları İstiklal Mahkemesi'nde yargılanabilecektir.

Başbakan İsmet Paşa, aynı gün TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı kısa konuşmada; "Her şeyden evvel son hadisenin sürat ve şiddetle bastırılması, memleketin maddeten ve manen fesattan korunması, umumi rahatlık ve sükunetin korunması, her durumda ve şart altında devlet otoritesinin teyidi için süratli ve tesirli hususi tedbirlerin alınmasına taraftar bulunuyoruz" diyerek, Meclis'ten güvenoyu istemiş ve almıştır.(27) İsmet Paşa'nın bu asırı sertlik yanlısı siyasi kararlarına ilave olarak yine aynı gün (04 Mart 1925), inkılaplar ve yönetim karşıtı hareketleri sindirmek için de "Takrir-i Sükun Kanunu" [Suskunluk Yasası] teklifi verildi.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, Hükümet, özellikle din adamlarının uyarılması amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir tamim gönderdi. Tamim, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in imzasını taşıyordu. Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi de, söz konusu tamimi hiç beklemeden 8 Mart 1925 tarihinde "acil" kaydıyla bütün müftülüklerle gönderdi. R.Börekçi, gönderdiği tamimin girişinde müftüleri uyararak, "din adına kıyama kalkan isyancıların mürteci olduklarını ve bu hareketleriyle de vatan hainliğinde bulduklarını" belirttikten sonra, Mustafa Kemal'in kendisine gönderdiği tamimi aynen yayınlayıp, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı tüm müftülerden ordu kuvvetlerine yardımcı olmasını istedi.

"Türkiye Reisicumhuru Gazi M.Kemal" imzalı bahsekonu tamimin ilk cümlesi; "Genç'te başlayıp Elaziz ve Diyarbakir merkezleri hudutlarına kadar yayılan hadise, kanunen suçlu olan bazı menfaatçilerin din maskesi altında gizli mahiyette çalışan teşebbüslerinin mahsulüdür."(29) şeklindeydi

Şeyh Said ayaklanmasına iştirak eden veya etmeyen, ancak yönetime ve devrimlere muhalif olan şahısları yargılama görevini üstlenen Şark İstiklal Mahkemesi'ne, aynı zamanda TBMM'nin de üyesi olan şu şahıslar seçildi:

Reis: Mazhar Müfid [Kansu] (Denizli Milletvekili)
Müdde-i umum [Savcı]: Ahmet Süreyya [Örgeevren] (Karesi Milletvekili)
Üye: Ali Saip [Ursavaş] (Urfa Milletvekili)
Üye: Lütfi Müfid [Özdeş] (Kırşehir Milletvekili)
Yedek Üye: Avni Doğan (Bozok Milletvekili)

Şark I
İstiklal Mahkemesi Heyeti, 12 Nisan 1925 tarihinde gittiği Diyarbakir'de görevine başladı.(30)

Böylece; Sıkıyönetim Mahkemeleri, Hiyanet-i Vataniye Kanunu, Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri gibi, eline geçirdiği dört önemli silahla baskı politikasının tatbikatına girişen İsmet Paşa hükümeti, tam iki sene sürecek olan en sert ve en şiddetli cezalandırmalarla zulüm estirmeye başladı.(31)

ZAZALARA KARŞI TÜRK-KÜRT İTTİFAKI

Kürt-Yezidi kökenli olup, Bitlis'in Kürümoğlu ailesinden gelen İsmet Paşa'nın(32) hükümetin başına getirilmesiyle, TC yönetiminin tepesinde adeta bir "Türk-Kürt koalisyonu" teşkil edildi. Aynı ittifakı, Diyarbakir'deki Şark İstiklal Mahkemesi'nde de görmekteyiz. Zira, Şeyh Said ve isyanın diğer önderleri ile yüzlerce Zaza direnişisini idama mahkum eden Şark İstiklal Mahkemesi üyesi ve Urfa Milletvekili Ali Saip [Ursavaş] 1887 Kerkük doğumlu olup, Kürt kökenliydi ve aslen Irak/Rewanduz'lu olan Emin Efendi'nin oğluydu.(33) Ali Saip, bilahare Adana/Kozan'da bir çiftlik satın alarak oraya yerleşti, hastalandı, felç geçirdi, yıllarca yatağında inledi ve 1939 yılında öldü.

Şeyh Said'i TC askeri güçlerine ihbar edip yakalatan bacanağı emekli Binbaşı Kasım [Ataç] da Kürt asıllı olup, Muş/Varto'da meskun bulunan Cibran aşireti mensubuydu. Cibran aşireti reisi Miralay Halit Beg'in kayınbiraderi olan Kasım, aynı zamanda TC hükümetinin de ajanıydı.(34) İsyandan sonra yerleştiği Aydın/Söke'de mükafat olarak kendisine bir çiftlik tahsis edildi. Cibranlı Kasım, 13 Ocak 1945 günü Söke Kaymakamı'na ayaklanma konusunda bilgi verirken, "Şeyh Said'in esasen bana hiç güveni yoktu"(35) demesi ilginçtir.

Ayaklanma süresince, birçok bölgedeki Kürt aşiretleri, Zazalara karşı TC güçlerine destek verdiler. Bu nedenle, Diyarbakir-Elaziz-Genç üçgeni arasındaki bölgeyi bir aylık kısa bir süre içinde tamamiyle işgal edip, Diyarbakir şehir

merkezi ile Muş, Erzurum, Urfa, Malatya gibi çevre illere yönelik taarruza başlayan Zazalar, Türk askeri birliklerinin yanısıra, onlarla işbirliği içine giren bazı Kürt aşiret güçlerinin mukavemeti ile de karşılaştılar ve bundan ötürü ağır zayıat vermeleri sebebiyle daha fazla ilerleyemediler. Böylece, tesis edilen Türk-Kürt ittifaki neticesinde, iki ateş arasında kalan Zazalar için artık kurtuluş umudu tamamen tükenmişti.

Öte yandan, birçok bölgedeki Kürt aşiret reisleri, Mart-Nisan 1925 ayları içerisinde TBMM'ne gönderdikleri telgraflarla, Şeyh Said isyanını protesto edip, TC Hükümeti'ne olan bağlılıklarını ve ayaklanmanın bastırılması için Türk ordusunun emrine girmeye hazır olduklarını deklare ettiler. Mezkur telgraflardan birkaç örnek:

Nusaybin'den Heverki aşireti reisi Haco, gönderdiği telgrafta şu ifadelere yer veriyordu:

"Namuslarını çıkarları uğruna satan asilerin bastırılması için hareket eden fedakar asker kardeşlerime katılmak üzere aşiretimle beraber bugün Diyarbakir Kolordu emrine hareket ettim. Cumhuriyet Hükümeti'nin ezici kuvvetine dayanarak hainlerle son nefese kadar savaşaçağımızı bildiririz."

Cizre'deki Kürt aşiretlerinin gönderdiği telgraf ise şöyleydi:

"Şeyh Said adlı hainin yardakçıları ile Palu ve çevresinde Hükümete karşı ayaklandığını haber aldık. Cumhuriyet Hükümeti'mizin her türlü adaletli idaresine karşı yapılan bu saldırıyı nefretle karşılıyoruz ve bunların kısa sürede bastırılıp püskürtüleceklerine kuvvetle güveniyoruz. Bu nedenle her türlü lekeden arınmış olarak Cumhuriyet Hükümeti'mizin emirlerine bağlı ve vatan hizmeti yapmaya hazır olduğumuzu arz ederiz."

(İmzalar: Taban kabilesi reisi Reşit, Varazisi kabilesi reisi Reşit, Miran asireti reisi Naif, Devriye kabilesi reisi Süleyman, Pisri kabilesi reisi İbrahim, Alevkan kabilesi

reisi İbrahim, Mehmet, Musa, Resan kabilesi reisi İbrahim Haso, Serbitan kabilesi reisi Mehmet)

Cizre Belediye Başkanı Abdülislam da şu telgrafi yollamıştı:

“Ayaklanmanın bastırılması için memleketimiz adına Allah’a dua ediyoruz. Bu tutumumuz ilçe halkınca sevinçle karşılanmıştır. Cumhuriyet askeri ve halk tarafından tel’in olunan gaddarların yok edilmelerini bekliyoruz.”

Midyat bölgesindeki Kürt aşiretleri de şu telgrafi göndermişti:

“Din ve vatan düşmanlarımızın kandırdığı bu fesatçıların milletimiz aleyhine yaptıkları bu uğursuz hareketi bütün ilçe halkı adına suçluyor ve milletimizle Cumhuriyet Hükümeti’nin, sevgili yurdumuzun düşmanlarına karşı yapılacak her türlü bastırma hareketına bir bütün olarak mal ve canımızla katılmaya hazır olduğumuzu bildiririz.”

(İmzalar: Cenbirit aşireti reisi Hüseyin, Hasankeyf aşireti reisi Şeyh Ahmet, Kesuri aşireti reisi Gercüslü Bedrettin, Midyat Belediye Reisi Reşit, Huvergi aşireti reisi Celebi, Resan aşireti reisi Cemil, Mahalmi aşireti reisi Halil, Hisar aşireti reisi İsmail, İrnas aşireti reisi Salih ve İsmail.)

Malatya’dan Behisni [günümüzde Adıyaman’a bağlı Besni ilçesi] CHP ilçe Başkanı Hasan Kemal ise telgrafında:

“Bölgemize hiçbir hain düşüncenin, hiçbir alcak elin giremeyeceğinden, halk ve aşiretlerin birlik ve beraberliğinden Hükümetimizin emin olmasını bildirir, gerekiyorsa bütün varlığımızla ayaklananların bastırılmasına ve Hükümetin emirlerine hazır olduğumuzu halk ve memleket adına arz ederim.”(36) diyordu.

Şeyh Said Zaza ayaklanmasından 66 yıl sonra, Kürt örgütü PKK’nın yayın organı olan Berxwedan gazetesi, konuyu sayfalarına taşımak suretiyle Zazalara karşı oluşturulan Türk-Kürt ittifakını şu şekilde tescil ediyordu:

Midyat’ta yerleşik Cimo aşireti, Şeyh Said isyanına karşı, güçlerini devletin yanında savaşmak için Diyarbakir’a göndermişti. Kuşkusuz diğer birçok hainleşmiş feodal aşiret ağası gibi, Cimo aşiretinin de isyanı bastırmada rolleri olmuştu.”(37)

Nihayet üç ay süren Zaza direnişi, Kürt destekli Türk birliklerince kontrol altına alınarak kanlı bir şekilde bastırıldı, binlerce Zaza insanı yaşamını yitirdi, yüzlerce Zaza köyü yakıldı, pekçok aile de Batı Anadolu illerine sürgün edildi. Bu arada, devlet güçlerine destek veren ve vermeyen Kürt bey, ağa ve aşiret reislerinden birçokları da aileleri ile birlikte Batı Anadolu’ya sürgün edilmekten kurtulamadı.

Kemalist yönetim, ayaklanmayı fırsat bilerek, rejim muhalifi olan çok sayıda Türk, Kürt, Laz, Arap, Çerkez politikacı, din adamı ve yazarı da, hiçbir alakası olmadığı halde, “karşı ihtilal” diye nitelendirdiği Şeyh Said isyanı ile ilişkili göstererek Şark İstiklal Mahkemesi’ne sevk etti. Kimilerini dar ağaçlarında sallandırdı, kimilerini muhtelif hapis cezalarına çarptırdı, kimilerini de gözdağı vermek amacıyla birkaç aylık tutukluluktan sonra serbest bıraktı. Bu arada, bölgedeki kimi varlıklı bey ve ağalar da, Şark İstiklal Mahkemesi yargıçlarına ağırlıklarınca altın vermek suretiyle canlarını zor kurtarabildiler.

(devam edecek)

Dipnotları:

- (17) Behcet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.40-41; Ahmet Süreyya Örguevren, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Vesikalar, Olaylar, Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.48-49.
- (18) Behcet Cemal, a.g.e., s.43-46; Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e., 49-55.
- (19) Zinar Silopi [Kadri Cemilpaşa], Doza Kürdistan (Kürdistan Davası), 1.Baskı, Beyrut 1969; 2.Baskı, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1991, s.92.
- (20) Mete Tuncay, Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925), Bilgi Yayınevi, Ankara 1978, s.364 vd.
- (21) Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1925.
- (22) Hasip Koylan, Şeyh Said İsyanı, Ankara 1946, s.316.
- (23) The Times Gazetesi, 26 Şubat 1925, s.12.
- (24) L’illustration Dergisi, 07 Mart 1925.
- (25) T.B.M.M., Kanunlar Dergisi, c.3, s.67.
- (26) Diyarbakır Söz Gazetesi, 03 Ocak 1995.
- (27) Behcet Cemal, a.g.e., s. 55-57; Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e.,s.60-63.
- (28) T.B.M.M., Kanunlar Dergisi, c.3, s.98.
- (29) Hasan Hüseyin Ceylan, Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri, Risale Yayınları, İstanbul 1991, s.240.
- (30) Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri (1920-1927), Cilt:1-2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.281.
- (31) Hasan Hüseyin Ceylan, a.g.e., s.243.
- (32) Kürdistan’da Ezidilik Gerçeği ve Rolü, Lalis Yayınları, Almanya/Celle 1998, s.142; Muhsin Kızılkaya-Halil Nebiler, Dünden Yarına Kürtler, Yurt Yayınevi, Ankara 1991, s.142; Teoman Erel, “SHP Cumhuriyeti Kurtaracak”, Bugün Gazetesi, 30 Ekim 1991; İsmet Paşa’nın oğlu Erdal İnönü, İspanya’da yayınlanan El Pais gazetesine yaptığı açıklamada, “Kürt kökenli olabileceğini” ifade etmiştir (Bulvar Gazetesi, 12 Haziran 1987).
- (33) M.Cemil Hacıkamiloğlu, Şanlıurfa’nın Kurtuluşu ve GAP Projesi, İstanbul 1991, s.104, 111,114, 115, 117, 127; Cemal Kutay, Bilinmeyen Tarihimiz, Cilt:4, s.334; Ergün Aybars, a.g.e., s.486.
- (34) Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.103-113, 218.
- (35) Uğur Mumcu, a.g.e., s.104.
- (36) Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara 1972, s.106-107.
- (37) Berxwedan Gazetesi, Sayı: 120 (Almanya/Bonn, 01 Mart 1991), s.5.

80.YILINDA ŞEYH SAİD AYAKLANMASI VE GERÇEKLER-3

Cihat-Kar

ŞEYH SAİD'İN ESİR ALINMASI

Türk ordusunca her taraftan kuşatılarak tecrit edilen Şeyh Said Efendi, beraberinde bulunan Melekanlı şeyh Abdullah, Çan şeyhlerinden Şeyh İbrahim ve Şeyh Hasan, Boğlanlı Hacı Halid, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Cibranlı Kasım ve daha birçok kişinin katılımı ile 14 Nisan 1925 tarihinde Solhan'da yaptığı toplantıda; Varto yakınlarındaki Abdurrahman Paşa [Çarpuh] köprüsünden geçip Bulanık üzerinden İran'a geçme yönünde karar almır.(38)

Turkish soldiers encircle Piran, Eğil, Hani, Lice, Silvan, Patu, Bingöl, and Genç, published in Cumhuriyet, a Turkish newspaper

Ancak, toplantıda yer alan Cibranlı Kasım (emekli binbaşı) adlı muhbir, alınan kararı Varto'daki Türk güçleri komutanı Osman Paşa'ya gizlice bildirir. Bunun üzerine, Osman Paşa'nın teşkil ettiği askeri birlik, Şeyh Said ve beraberindekilerin geçmeyi planladıkları Abdurrahman Paşa köprüsünde pusu kurar. Şeyh Said ve beraberindekiler, 15 Nisan 1925 günü köprüye geldiklerinde, Cibranlı Kasım'ın ihaneti neticesinde, askerler tarafından esir alınarak Varto'ya götürülürler. Bilahare, ön ifadelerinin alınmasını müteakip Diyarbakir'e sevk edilirler.

Diyarbakir'de kurulan Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgüven, 1957 yılında Dünya gazetesinde dizi halinde ve üç ay süre ile yayınlanan anılarında, konu ile ilgili olarak; "Cibranlı aşiretinden, Vartolu müteakit [emekli] binbaşı Kasım Bey'in tertip, teşvik ve yardımıyla Abdurrahman Paşa Köprüsü yanında, ordu takip kuvvetleri tarafından yakalanan Şeyh Said ve avanesinden oluşan 39 kişilik kafilenin, 6 Mayıs 1341 [1925] Çarşamba günü Diyarbakir'e getirilerek mahkemeye teslim edildiğini"(39) belirterek, Kürt muhbir Cibranlı Kasım'ın Şeyh Said'e ihanetini deşifre etmektedir.

ŞEYH SAİD'E GÖRE AYAKLANMANIN NİTELİĞİ

Şeyh Said ve ayaklanmanın diğer önderlerinin, Diyarbakir'deki Şark İstiklal Mahkemesi'nde 26 Mayıs 1925 tarihinde başlayan ve 28 Haziran 1925 günü sona eren yargılamaları sırasında yaptıkları savunmalar, ayaklanmanın tamamıyla "İslam Şeriatı" adına yapıldığı hususunu, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Şeyh Said, savunmasında şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Kıyamımızın [direnişimizin] sebebi şeriat meselesi... Hükümet şeriatın bir kısmını kaldırdı. Bunun iadesine sebep olursak sevaba nail olurduk diyordum..."

Şeriatın ahkamı [hükümleri] icra edilmezse kıyam [direniş] vacip [gerekli] olur. Kitap [Kur'an], kıyam vaciptir diyor, şeriatı icra ettireceksin diyor. Ahkam-ı şer'iyye [şeriat hükümleri]; katil, zina, müskirat [içkiler] gibi ahvali men ediyor...

İmam [devlet başkanı] şeriat ahkâmını icra etmezse, bu isyanın cevazına [izin] delildir. Vakta ki vuku buldu, işte şeriat da vaciptir diyor, hiç olmazsa günahkar olmayız dedim.

Bütün hattı hareketimizi Kur'an-ı Azimüşşan'dan istihraç ediyoruz [çıkarıyoruz]...

Kıyamı kalbimde tasavvur ediyordum, fakat muharebe [savaş] suretiyle değil, risale [broşür]

yazıp şeriat-ı ahkamı tasrih ederek [açıkça belirterek] kanunları da şeriata mutabık [uygun] bir şekilde talep etmek istedik, Meclis-i Mebusan'a [Türkiye Büyük Millet Meclisi] göndermek istedik. Meclis'in büyük bir kısmı dindardır, isteklerimizi kabul ederler, medreseleri açarlar dedik. Tabii vakt-i saadet [Hz.Muhammed dönemi] kadar olmasa da bir dereceye kadar iyileşir dedik...

Ben Lice'de esir Süvari Kaymakamı Cemil Bey'e, Mürsel Paşa'ya [7.Kolordu Komutanı] hitaben bir mektup yazdırdım ve 'maksadımın şeriat olduğunu, el birliği ile bu dinin ihyasına çalışmamız gerektiğini' yazdım.

Ne hariçten, ne dahilden bizi teşvik eden yoktur. Hariçten maksadım ecnebidir.

Maksadımız, Diyarbekir'e girdikten sonra, birtakım adamları toplayıp, ulema [alimler, bilginler], fuzala [erdemli kimseler] ile ictimâ [toplantı] ederek hükümetimizle muhabere [haberleşme] edecektik, men-i müskirat [içki yasağı] tatbik ettirecek, medreseleri açtıracaktık. Hükümet kabul etmeseydi günahattan kurtulur, evimizde otururduk. Önce hükümete yazsa idim ve kabul etmeseydi hicret isterdik, hicret izni vermeseydi günah bizden giderdi, otururduk.

Hükümete şeriat meselesini anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının icrasını talep edecektik. Allah'ın kaderi bırakmadı. Piran olayı çıktı, önünü alamadık...

Eğil tarafına, Ergani'ye gittim, Türkleri de davet ettim. Gelin dinimize çalışalım, kanunu ilahiye [Allah'ın kanununu] tatbik ettirelim, diyordum. Ergani'den Şevki Efendi, Hamid Ağa, Hacı Hüsnü Efendi vardı. Onlar Türk'tüler, iştirak ettiler...

Kürt Teali Cemiyeti'nden haberim yok. Nerededir, muhaberatını [iletişimini] temin eden kimlerdir, hiç haberim yok... Bitlisli Yusuf Ziya'yı tanırım. İki sene evvel [1923] Hınıs'a, benim köyüme misafir geldi. Orada: 'Bir Kürdistan hükümeti teşkil etmek

GENÇ ASLİYE MAHKEMESİ BAŞKANI'NIN RAPORU

Genç Vilayeti'nin(41) Asliye Mahkemesi Başkanı Bursalı İsmail Hakkı Bey'in şark istiklal Mahkemesi Savcılığı'na verdiği 20 sayfalık bir raporda ise, ayaklanmanın niteliği konusunda şu çarpıcı hususlara yer verilmektedir:

"İsyanın başlangıcı olan Piran vak'asından önce, 1341 [1925] Kanunusani [Ocak] ayında Şeyh Said, Genç Vilayeti içinde dolaştı. Bu sırada Çapakçur kazasına da uğradı. Damadı Muş ve Varto cephe kumandanı olan Şeyh Abdullah'ın köyü Melekan'a ve oradan da birçok şeyhin bulunduğu Çan köyüne

için ittifak edelim..' dedi. Bu muhaldir [hayalidir], olmaz dedim. Fikrim bunu kabul edemiyordu. Sonra Erzurum'a gitti. Ben onun da umudunu kestim, kendi de kani oldu. Erzurum'dan avdetinde [dönüşünde] bir daha görmedim.

Benim maksadım bu dine bir hizmet etmektir. Bu çeşit niyetim de yoktu. Allah u Taala'nın kaderi beni bu çeşide düşürdü. Muvaffak olamadık. Şimdi anladığıma göre, muvaffak olsaydık, bu ahali ile bir şey olamazdı. Çünkü ahalden sıtkım sıyrıldı, şeriata razı olan ahali kalmamıştır."(40)

Şeyh Said Efendi'nin, Şark İstiklal Mahkemesi yargıçlarının muhtelif sorularına verdiği cevapları içeren yukarıdaki açıklamalarında da görüldüğü üzere, o, ayaklanmanın "Kürdistan" için değil, tamamen İslam Şeriatı'nın geri getirilmesi amacıyla gerçekleştirildiğini ve temel düşüncesinin de bu olduğunu net bir şekilde ve ısrarla vurgulamaktadır.

gitti. O civarda onbeş gün kadar kaldı. Ve yine bu günlerde Genç Vilayeti merkezi Darahini ve köylerinden bazı ağaları ve şeyhleri de çağırarak görüştü..

Şeyh Said'in bu seyahat sebebi kendisinden sorulduğu zaman, cevaben; Palu'da medfun dedesi Şeyh Ali'nin kabrini ziyaret için yola çıktığını bildirmişti. Konuşma sırasında şeriat ahkamına riayet etmenin lüzumundan ve faydasından bahis açan Şeyh Said, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programından men-i müskirat [içki

yasağı] vesaire hakkındaki maddeyi de okuyarak bunun şeriat ahkâmına uygun olduğunu da söylemiştir. Ziyaretçiler döndükten sonra Şeyh Said vilayete gelerek Vali ile de görüştü. Ertesi gün yine köyden köye uğrayarak büyük bir kafil ile birlikte Lice ve Piran taraflarına gittikleri öğrenildi..

Piran'da patlayan isyan silahından [13 Şubat 1925, Cuma] sonra, ertesi gün [14 Şubat] Şeyh Said avenesi ile birlikte gece saat ikide Darahini'ye geldi. Yusuf Ağa'nın hanesine inen Şeyh Said'in Ziraat Bankası kasasının açılmasına ve bazı tecavüzlere mahal bırakmadığı anlaşıldı.

15 Şubat 1341 [1925] Pazar sabahı, Şeyh Said'in memurlarla görüşmek istediğini haber verdiler. O gece Vali İsmail Bey ve Jandarma Tabur Kumandanı Mustafa Bey, diğer bazı vilayet memurlarıyla birlikte Yusuf Ağa'nın evine, Şeyh Said'in yanına gittiler.

Evde Şeyh Said'in yanında bulunan ve Hımıs'dan beri beraberinde olduğu anlaşılan, Erzurum hapishanesinden çıkmış Nebi namında bir şahısla Şeyh Said'in arkacılarından ve ihtilalin amil ve amirlerinden olan Darahinili Yusuf Ağa, Valirli Hacı Sadık ve oğlu Rıza ile Dırıklı Mustafa Bey, Modanlı Fakih Hasan ve firari Kermuslu Hacı Selim ve biraderi Mustafa Ağalar, Tavsalalı Ömer Ağa oğlu Haydar Ağa ve amcası oğlu Hatip Ağa ve Cimehinili Derviş Ağa ve oğulları Kör Haydar ve Hüsnü Ağalar, Mestanlı Hafız Efendi oğlu Ali Efendi ve Botyanlı Topal Mustafa ve kardeşi Halit, Yoldaşanlı

Ömer ve Fakih Hasan ile teşhis ve tahkik edemediğim diğer birçok silahlı şahıslar da vardı.

Şeyh Said söze başlayarak; 'Peygamberimizin sahabeden Ebubekir ve Ömer Efendilerimizle istişare ettiğini, fakat hüküm ve iradede kendi hüküm ve reyinde müstakil olduğunu ve Osmanlı Hükümeti zamanında padişahların yanlarında Şeyhülislam bulundurduklarını, ulema [alimler], meşayih [Şeyhler] ve evkafa [vakıflar] riayet olundugunu, medreselere bakıldığını, meşrutiyetten sonra şeriat ahkâmına riayet yavaş yavaş zevale uğrayıp Cumhuriyet idaresinde ise mesturiyetin [kadınların çarşafı ve peçeli olmaları hali] kaldırıldığını, dans yapıldığını, hilafet [halifelik] ve meşihatın [Şeyhülislamlık] yok edildiğini, hulasa şeriata riayet olunmadığını ve men-i müskiratın [içki yasağı] da kaldırıldığını, bu hallere karşı seyirci kalmanın ise caiz olmadığı için laik hükümete karşı kıyamla bu uğurda kanının son damlasına kadar çalışacağını' söyledikten sonra, bu kendi emelinin Diyarbekir, Konya vesair mahallerde ve hatta Ankara'da bile terviç eden [destekleyen] ve iştirak [katılım] eyleyenlerinin de bulunduğunu' bildirdi."(42)

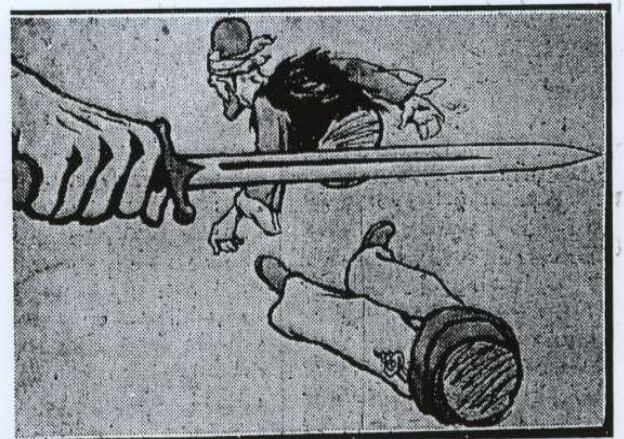
Görüldüğü üzere Şeyh Said, başlattığı İslami direniş hareketinin dar bir bölge ile sınırlı kalmasını istemiyor, Anadolu'nun diğer bölgelerine de sirayet etmesini arzuluyor. Bu açıklamadan da, ayaklanmanın Kürtlük düşüncesi ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ R.C.LINDSAY'IN RAPORU

Şeyh Said ayaklanmasının giderek gelişme kaydettiği dönemde, olayın Musul meselesi nedeniyle İngilizler tarafından tezgahlandığına dair şurada burada çeşitli spekülasyonlar yapıyor, ancak hiçbir kanıt gösterilemiyordu. Bu günlerde, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi R.C.Lindsay, 24 Şubat 1925 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain'e gönderdiği raporda, hem hadisenin bu yönünü hem de dini boyutunu şu şekilde irdeliyordu:

"Şeyh Said kuvvetleri yöredeki askeri birliklerden üstün durumdadır. Bazı askerler ve jandarma birlikleri Şeyh Said'in saflarına katılıyorlar. TBMM'de ayaklanmanın arkasında İngiltere'nin olduğu iddia ediliyor. Ama gerçekte sebebin dini olduğunu ve şeriatı getirip, hilafeti ilan etmek olduğunu belirtmek isterim. Ayaklanma diğer ferdi olaylara hiç benzememekte, laikliğe ve yeni Türk rejimine karşı bir hareket olarak gözükmemektedir. Türk Dışişleri Bakanlığı'na, bu ayaklanma ile İngiltere'nin hiçbir alakasının olmadığını ve

İngiltere'nin ayaklanmayı desteklemediğini bildirim."(43)

"Turk is a naked sword: Whoever crosses with him is cut apart" Chamberlain April 18 1925

Görüldüğü gibi, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi R.C.Lindsay'in raporunda da, ayaklanmanın dinsel karakterine ilişkin hususlara vurgu yapılmaktadır.

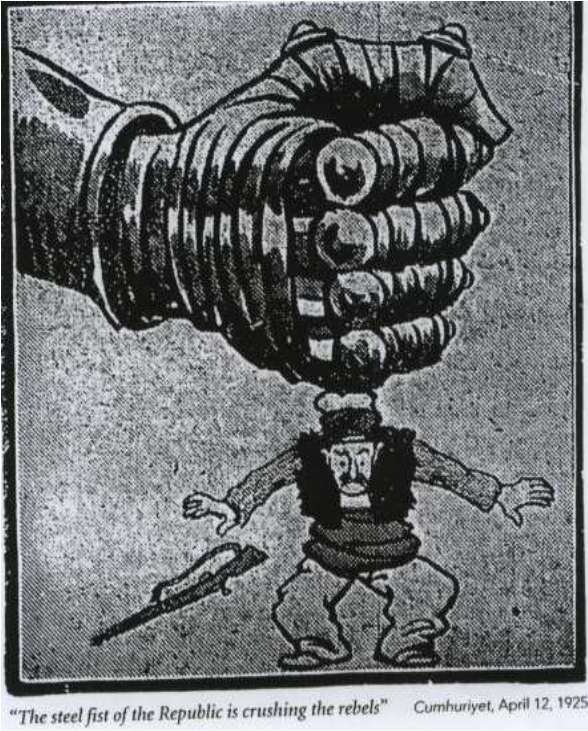
ATATÜRK'E GÖRE, İSYAN BİR "İRTİCA" HAREKETİ

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, konu ile ilgili bütün açıklamalarında, Şeyh Said ayaklanmasının dini niteliğine dikkat çekerek, olayı bir "irtica" hareketi şeklinde değerlendirmiştir.

Atatürk, irticayı; "her ilerici ve müspet gelişmeye karşı çıkan kuvvete irtica denir"(44) şeklinde tanımlar ve Şeyh Said isyanını da bu kategoriye dahil ederek şu şekilde yorumlar:

"İsyan hadisesinin; irticai, umumi, mürekkep [birleşik] bir cereyan-ı efkâr [fikir akımı] ve bir silsile-i istihzaratın [hazırlıklar zinciri] fiili bir işareti ve neticesi olduğu, bir seneden beri cereyan eden ahval [durumlar] ve hadisat [olaylar] ile bir defa daha sabit olmuştur."(45)

Nutuk'ta ise Atatürk, Şeyh Said ayaklanmasının çıkışını Kazım Karabekir ve arkadaşlarının kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkilendirir ve bu hususta bazı ayrıntıları da aktarır.

Atatürk'ün bu konudaki görüşleri aynen şöyle:

"Efendiler, vakayi ve hadisat [olaylar] dahi ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain dimağların mahsulüdür; bu fırka [parti], memlekette suikastçilerin, mürtecilerin [gericilerin] tahassungahı [kalesi], ümid-i istinadı [dayanma ümidi] oldu.. Tarih; 'mürettep [düzenlenmiş], umumi, irticai' olan Şark İsyanı esbabını [sebeplerini], tetkik ve taharri [araştırma] ettiği

zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini mevaidini [vaatlerini] ve şarka gönderdikleri katib-i mes'ullerinin teşkilat ve tahrikatını [kışkırtmalarını] bulacaktır..

Efendiler, yaptığımız inkılabın vüs'at [genişlik] ve azameti [büyüklüğü] karşısında, eski hurafat [hurafeler] ve müessesatının [kurumlarının] birer birer sukutunu [düşüşünü] gören mutaassıp ve irticakar anasır [unsurlar], 'efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkar' olduğunu ilan eden bir fırkaya ve bahusus bu fırkanın içinde isimleri şöhet bulmuş zevata dört el ile sarılmaz mı?

Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrük değildiler? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı?..

Efendiler, yeni fırka, unvan ittihaz ettiği 'terakki' ve 'cumhuriyet' namlarının zıdd-ı tamlarıyla inkişaf etmiştir. Bu fırkanın rüesası [başkanları], hakikaten mürtecilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arzedeyim; Ergani'de, usatın [isyancıların] valiliğini kabul eden maslup [idam edilen] Kadri, Şeyh Sait'e yazdığı bir mektupta: 'Millet Meclisi'nde, Kazım Karabekir Paşa'nın fırkası, ahkam-ı şer'iyeye [şeriat hükümlerine] riayetkar ve dindardır. Bize muzaheret [yardım] edeceklerine şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp (rüesa-yi usattan [isyancıların reislerinden] olup idam edilmiştir) nezdinde bulunan katib-i mes'ulleri, fırkanın nizamnamesini getirmiştir..' diyor. Şeyh Eyüp de, muhakemesi sırasında: 'Dini kurtaracak yegane fırkanın, Kazım Karabekir Paşa'nın teşkil ettiği fırka olup, ahkam-ı şer'iyeye riayet edileceğinin fırka nizamnamesinde ilan edildiğini' söylemiştir.

Ne oldu Efendiler?! Hükümet ve Meclis, fevkalade tedbirler almağa lüzum gördü. Tahrir-i Sükun Kanunu'nu çıkardı. İstiklal Mahkemeleri'ni faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz seferber fırkasını, uzun müddet tedibata [uslandırma] hasretti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen muzır teşekkül-i siyasiyi seddetti [kapattı]. Netice bittabi cumhuriyetin muvaffakiyetiyle tecelli etti. Asiler imha edildi."(46)

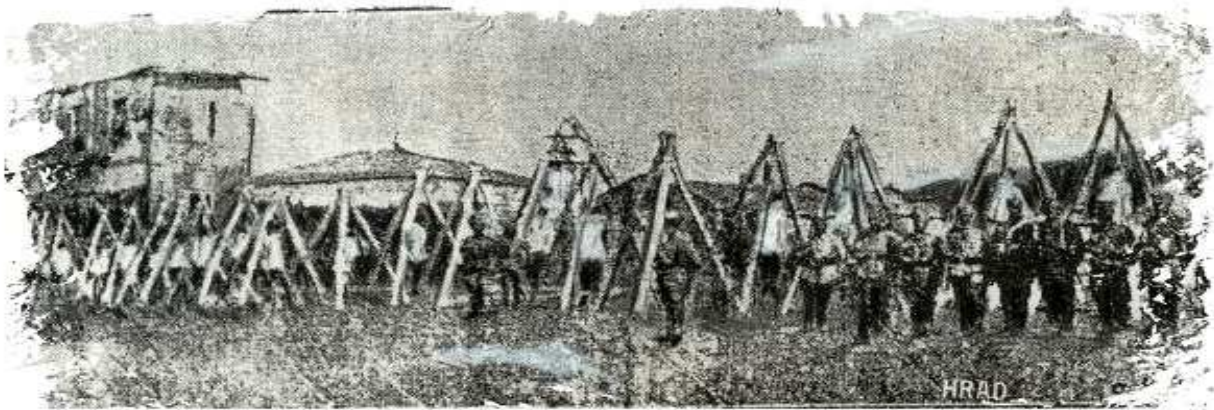
Şeyh Said isyanını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir "kışkırtması" olarak yorumlayan Atatürk, başka beyanlarında da; "mürettep, umumi, irticai" dediği ayaklanmayı bir "karşı devrim" olarak değerlendirmiştir.

ŞEYH SAİD İSYANI VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Şeyh Said Efendi'nin öncülüğünü yaptığı Zaza İslami/Nakşibendi ayaklanması konusunda bugüne dek yazılan eserlerde, Kemalist yönetim karşıtı siyasi çevrelerin toplandığı muhalefet cephesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ile Şeyh Said veya direnişin diğer öncüleri arasındaki ilişkiler nedense hep göz ardı edilmiştir. Atatürk'ün aktardığımız görüşlerinde ifade edilen bazı hususlarda hiç kuşkusuz gerçek payı bulunmaktadır. Her ne kadar TCF'nin ayaklanmada doğrudan herhangi bir yönlendirmesi veya desteği bugüne kadar kanıtlanmamış olsa da, Zaza direniş önderlerinden bazılarının TCF'nin politik çizgisini benimsedikleri, daha da ötesi TCF ile diyalog arayışına girdikleri bilinmektedir. Atatürk'ün sözünü ettiği TCF'nin "katib-i mes'ulü" olan kişi, emekli yarbay/kaymakam Fethi Bey'di. Fethi Bey'in, ayaklanmanın meydana geldiği dönemde Urfa'da bulunması bir tesadüf eseri miydi, bilinmez. Ancak Fethi Bey, Nakşibendi tarikatının Şeyh Said'e bağlı ekolünün Siverek temsilcisi olan Şeyh Eyüp ile görüşüğünü Şark İstiklal Mahkemesi'nde ifade etmiştir. Bu nedenle Fethi Bey, yargılaması neticesinde, Mahkeme Heyeti'nce; "Şark ihtilalinin zuhura gelmesini manen teşkil [kolaylık] ve teşvik mahiyetinde hareketi kavliyyede [sözlü] bulunmuş olduğu" kanaatine varılarak, beş yıl hapsine ve cezasını geçirmek üzere Samsun Cezaevi'ne gönderilmesine karar verildi. Şeyh Eyüp ise ayaklanmaya bilfiil iştirak ettiği gerekçesiyle idam edildi. Şark İstiklal Mahkemesi ayrıca, 25 Mayıs 1925 tarihinde görev bölgesi dahilindeki TCF'nin tüm şubelerini kapatma kararı aldı.

Bakanlar Kurulu da, 3 Haziran 1925 tarihinde TCF'nin kapatılmasına karar verdi.(47) Kemalist yönetimin özellikle din karşıtı uygulamalarına tepki gösteren Zaza inanç önderlerinin, ayaklanma öncesi ve sonrasında TCF'nin politikasına olumlu yaklaşım gösterdikleri biliniyor. Örneğin, Zaza ayaklanmasının önderi Şeyh Said, daha Piran olayı çıkmadan, Genç Vilayeti merkezi olan Darahini'de yapılan bir toplantıda, TCF'nin programından bazı maddeleri okuyarak, "bunların şariat hükümlerine uygun olduğunu" söylemiştir.(48) Şeyh Said ayrıca, Diyarbakir'deki Şark İstiklal Mahkemesi'nde de, muhalefet partisi olan TCF'yi övmüş, iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı (CHF) ise eleştirmiştir. Keza az önce adı geçen Siverekli Şeyh Eyüp de yargılaması sırasında; "TCF'yi takdir ettiğini ve ona merbut [bağlı] bulunduğunu, CHF'yi ise beğenmediğini" ifade etmiştir. Şeyh Eyüp'ün, TCF'nin Siverek ilçe Başkanlığını yaptığı yönünde bilgiler de bulunmaktadır.(49)

Öte yandan, ayaklanma sırasında, Elaziz Cephesi Kumandanı Şeyh Şerif ile dayanışma içerisine girerek, ittifak sağlamak amacıyla Dersim aşiret reislerine gönderilmek üzere hazırlanan bir mektubu Şeyh Şerif ile birlikte imzalayan Dersim eski Mebusu ve Karabal aşireti reisi Kangozade Hasan Hayri Efendi de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensubuydu.(50)

1925 ZAZA ÖNDERLERİ ASILIRKEN

“KÜRTLÜK” İDDİASI BÜYÜK BİR YALAN!

Şeyh Said-Zaza ayaklanmasını “Kürtlük”le ilişkilendirmeye yeltenenler, Şeyh Said ve mücadele arkadaşlarının görüşlerini yansıtan beyanname ve

mektupları ile Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmalarına değil, bir kısım yazarların veya politikacıların birer iddiadan öteye geçmeyen

önyargılı düşüncelerinden yola çıkarak, hadiseye yorum getirmektedirler. Bu tarz bir yaklaşımın gerçekçi olamayacağı açıktır.

Nitekim, Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örguevren, 1957'de yayınlanan hatıralarında; "Şeyh Said ile duruşmaları birlikte yapılan ve sayıları sekseni geçen sanıkların, büyük bir inat ve ısrarla Kürtlük davası gütmeliklerini söylediklerini"(51) çok net bir şekilde ifade etmiştir.

Kürt ve Türk yazarlarının iddialarının aksine, Kürt aşiretleri isyana katılmadılar. Bu husus, mevcut belgelerle de sabittir. Sadece Varto'da Zazalara komşu olan Cibran Kürt aşiretinin kısmi bir desteğinden söz edilebilir. Ki bu da aşiret lideri Miralay Xalid Beg'in hem Şeyh Said'in kayınbiraderi olması hem de adı geçenin o tarihte Bitlis'te tutuklu olmasından dolayı TC yönetimine duyulan tepkiden kaynaklanmıştır. Şeyh Said'i ihbar edip yakalatan Binbaşı Kasım'ın da Cibran Kürt aşireti mensubu olduğu hususuna daha önce değinmiştik.

(devam edecek)

Dipnotları:

- (38) M.Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1981, s.204.
(39) Ahmet Süreyya Örguevren, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, İstanbul 2002, s.171.
(40) Hasip Koylan, Şeyh Said İsyanı, Ankara 1946, s.236-244; Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, İstanbul 1955, s.97-105; Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e., s.177-207; Necip Fazıl Kısakürek, Son Devrin Din Mazlumları, 10.Baskı, İstanbul 1990, s.35-71; Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, s.123-144; Adem Karataş, Ve Alim Ve Mücahid Ve Şehid Şeyh Said, Konya 1993, s.229-245; İlhami Aras, Adım Şeyh Said, 2.Baskı, İstanbul 1994, s.111-125; Mustafa İslamoğlu, İslami Hareket Anadolu III, 3.Baskı, İstanbul 1994, s.339-349; H.Şelc, Zaza Gerçeği, Münih 1988, s.37-38.
(41) Genç Vilayeti, Şeyh Said ayaklanmasından sonra ilçe yapıldı ve daha sonra Bingöl iline bağlandı.
(42) Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e., s.266-269.
(43) Bilal N.Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938), Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları, Ankara 1975, s.20-22.
(44) Vehbi Tanfer, "İrtica Olayları Karşısında Atatürk", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 17 (Mart 1990), s.307.
(45) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, Ankara 1989, s.356.
(46) Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1927), Ankara 1989, s.592-594.
(47) Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e., s.103, 131; Uğur Mumcu, a.g.e., s.162.
(48) Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e., s.267.
(49) Ahmet Süreyya Örguevren, a.g.e., s.103, 248; Uğur Mumcu, a.g.e., s.161, 162.
(50) M.Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952, s.186, 189.
(51) Ahmet Süreyya Örguevren, "Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Vakıfalar, Hatıralar", Dünya Gazetesi, dizi yazı, 17 Nisan 1957; ayrıca bkz. A.S.Örguevren, a.g.e., s.20.
(52) İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, Doz Yayınları, İstanbul 1991, s.39-45.
(53) Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, Özge Yayınları, Ankara 1992, s.247-250.

Zaza önderi Şeyh Said Efendi'yi istismar konusu yaparak, onu ve mücadelesini Kürtlüğün kazanç hanesine kaydetmekte beis görmeyen Kürt şövenistleri, asılsız iddiaları ile birlikte, hakikatler karşısında rüsva olmaya mahkumdurlar.

Şeyh Said'i istismar eden çevrelere, şu hakikati bir kez daha burada hatırlatma gereğini duyuyoruz: Şeyh Said'in, Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) üyesi olduğuna dair bugüne kadar hiçbir belge ortaya konulamamıştır. KTC'nin tespit edilebilen üyelerinin listesi bilinmektedir ve bu listede Şeyh Said'in ismi yoktur.(52) Zaten Şeyh Said de, Şark İstiklal Mahkemesi'nde KTC ile ilişkisinin olmadığını bizzat açıklamıştır. Öte yandan, ayaklanmayı organize ettiği iddia edilen Azadi Örgütü üyelerinin isimlerini içeren listede de Şeyh Said'in ismine rastlanmamıştır.(53) Mevcut belgeler, Azadi Örgütü'nün, ayaklanmanın hiçbir safhasında, hiçbir rolünün olmadığını kanıtlamaktadır.

Ma Zazay herkesi-ri esti xuê-ri çini(yê)!

Vatê vêrinun

80.YILINDA ŞEYH SAİD ZAZA AYAKLANMASI VE GERÇEKLER- 4

Cihat Kar

ŞEYH SAİD HAREKETİ VE AZADİ ÖRGÜTÜ

Bazı yazarların, genellikle de Kürt çevrelerinin yayınlarında konu edilen ve bilhassa son yıllarda adı sıkça gündeme getirilen “Azadi” isimli Kürtçü bir örgütün güya Şeyh Said ayaklanmasını organize ettiği yolundaki iddialardan hareketle, direnişi Kürtçülükle ilintili göstermelerinin kabul edilir hiçbir yanı bulunmamaktadır.

Zira mevcut tüm belgeler, söz konusu Zaza ayaklanmasının tamamen dini nitelikli olduğunu çok belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Nitekim, Azadi örgütünün ayaklanmadan haberinin bile olmadığını, hatta bunu fırsat bilerek direnişi sahiplenmek ve kendi lehine kullanmak istediğini bazı Kürt yazarları da itiraf etmektedirler. Öte yandan, ileri sürülen birtakım iddiaların aksine, Şeyh Said’in Azadi örgütünün üyesi bile olmadığı bilinmektedir.(54)

Diyarbakırlı Kadri Cemilpaşa’nın hatıralarından, Azadi örgütünün Şeyh Said ayaklanmasında herhangi bir rolünün bulunmadığı çok net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kadri Cemilpaşa, konuya ilişkin olarak şunları ifade etmektedir:

“Şubat 1925 tarihinde Türk karakol erlerinden bazılarının Piran’da öldürüldüğünün haberini Diyarbakir’de işittiğimizde bu hususta bir şeyden

haberi olmayan Azadi kuruluşu ile görevli Diyarbakir şubesi üyeleri bizler olayın içeriğini ve ne amaçla yapıldığını anlayamadık. Cemiyetin Reisi Halit Cıbrı (Cıbranlı Miralay Xalid Beg) ve nüfuzlu azalarının tutuklu olması, örgüt kuruluşunun tamamlanmamış olmasından ötürü, örgüt kararı ile bu kıyam

hareketinin

yapıldığını çok uzak görüyorduk. Hayret ve tereddüt içinde idik.

Gerçek durumu öğrenmek için olay mahalline gönderdiğimiz adamın getireceği doğru haberi beklerken, Kürtçü olarak tanınmış arkadaşlarla beraber tutuklandım.”(55)

Kürt yazar Naci Kutlay da, İsveç’te yayınlanan

“Bergeh” isimli dergide yayınlanan bir yazısında, şu ilginç bilgileri aktarmaktadır:

“Şeyh Said’in isyan haberini duyan Diyarbakir’deki Azadi üyeleri şaşkına dönerler. Hiç kimsenin bundan haberi yok.. Azadi üyesi Dr.Fuat, Lice’li Fehmi Efendi’den Şeyh Said’i isyandan vazgeçirmesini, kabul etmediği takdirde onu öldürmesini ister.. Ancak isyan durdurulamayınca, harekete ulusal bir renk vermek için Kürtler ve Kürdistan adına bildiriler bastırılıp dağıtılır.”(56) Naci Kutlay, aktardığı bilgilerin Fehmi Efendi’nin anılarından alındığını da kaydetmektedir.

ŞEYH SAİD HAREKETİ VE KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ

Zaza halkının Şeyh Said önderliğinde başkaldırdığı 1925 tarihinde, Kürdistan Teali Cemiyeti diye bir derneğin veya örgütün mevcudiyeti söz konusu değildir.

Cemiyetin Başkanlığını yapan Seyid Abdülkadir’in ifadesine göre, Doğu Anadolu’da bir Ermeni devletinin kurulmasının engellenmesi amacıyla 1918’de kurulan bu cemiyet, Kurtuluş Savaşı sonrasında 1921 tarihi

itibariyle artık ifa edebileceği bir görevinin kalmadığına kanaat getirilerek ilgililerce lağvedilmiştir.

Şeyh Said Zaza ayaklanmasına katılmadıkları halde, İstanbul’da ikamet eden Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyid Abdülkadir ve cemiyetin diğer bazı üyelerinin, 1925 yılında Diyarbakir’de kurulan Şark İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilip yargılanmalarının,

bazı çevrelerce ayaklanma ile ilişkili gösterilmeleri doğru değildir ve Şeyh Said hareketinin yeterince bilinmemesinin bir neticesidir. Zira o dönemde, ayaklanma veya ayaklanma önderleri ile hiçbir münasebetleri bulunmayan, ancak Kemalist rejime, inkılaplara veya hükümete muhalif olan ve etnik kökenleri ne olursa olsun, pek çok kişinin, örneğin İstanbul basınından birçok gazetecinin de Diyarbakir'e götürülüp yargılandığı bir gerçektir. Seyid Abdülkadir olayının da bu şekilde değerlendirilmesi icap etmektedir.

Bu bağlamda, Şeyh Said'in ve onun ismiyle anılan Zaza direnişinin Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyid Abdülkadir (ve onunla birlikte yargılananlar) ile ilişkisi hususunu burada kısaca irdelemekte fayda görmekteyiz.

İstanbul Valisi Süleyman Bey'in, Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığı'na gönderdiği 21 Nisan 1925 tarihli yazıda, "13-14 Nisan gecesi yakalanmış bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti reisi Seyid Abdülkadir, oğlu Seyid Mehmet, Erbilli Hoşnav aşireti reislerinden Nafiz, Palulu ve cemiyet üyesi Abdullah Sadi [Kör Sadi]'nin Diyarbakir'e, İstiklal Mahkemesi'ne yollandığı" bildiriliyordu. Öte yandan, Kemalist rejimin muhaliflerinden eski bir ateşli Türkçü olan Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakirli Hacı Ahti adıyla tanınan Mehmet Tevfik, Hoca Askeri, Diyarbakirli Ahmet, Divrikli İlyas, Abdülkadir Sito, Rıfat, Hüseyin ve diğer bazı şahısların da Seyid Abdülkadir ile birlikte yargılanmalarına karar verildi. Yargılama, 14 Mayıs 1925 günü, İstiklal Mahkemesi'ne ayrılmış olan sinema salonunda(57) başladı. Kürtçülük yapmakla yargılanan adı geçen şahıslardan bazıları, sorgularında, haklarında ileri sürülen suçlamaları reddettiler.(58)

Savunmalardan sonra Mahkeme kararını açıkladı: Seyid Abdülkadir, Seyid Mehmet, Abdullah Sadi [Kör Sadi], Bitlisli Kemal Fevzi, Avukat Hacı Ahti [Mehmet Tevfik] ve Hoca Askeri'nin idamlarına, Cemil Paşazade Ekrem, Ahmet, İlyas ve Nafiz'le dört adamlarının beraatlerine, Nakip Bekir Sıtkı'nın, Şeyh Said ile birlikte yargılanmasına karar verildi. İdam kararı 27 Mayıs 1925 Çarşamba günü sabahı Diyarbakir Ulu Camii önünde uygulandı.(59)

Burada dikkati çeken husus, adı geçenlerden sadece Nakip Bekir Sıtkı'nın Şeyh Said ile birlikte

yargılanmasına karar verilmesidir. Daha sonra beraat edecek olan bu şahsın ayaklanma ile ilişkisine dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Seyid Abdülkadir'in veya diğer sanıkların ayaklanma ile ilişkisi olmuş olsaydı, herhalde Şeyh Said ile birlikte yargılanmaları gerekirdi. Ama öyle olmadı. Şeyh Said ve isyanın diğer önderleri aynı dönemde Diyarbakir hapisanesinde tutuklu olmalarına rağmen, Seyid Abdülkadir onlarla yüzleştirilmiyor ve davaları birleştirilmiyor. Dikkati celbeden bu husus üzerinde nedense pek durulmuyor. Seyid Abdülkadir, Şeyh Said ve arkadaşlarından ayrı olarak yargılanıp asıldıktan sonra, Şeyh Said ve arkadaşlarının yargılanmasına başlanıyor.(60) Bu hakikat, kimi Kemalist veya Kürt

yazarlarının Şeyh Said'i Kürtlüğe bulaştırmak için ortaya attıkları temelsiz tezleri tümüyle çürütüyor.

Seyid Abdülkadir ile birlikte yargılanıp idama mahkum edilenler arasında yer alan Hoca Askeri isimli şahsın durumu ise ilginç bir komployu da ortaya koyuyor. Zira Kürtçülükle yargılanan Hoca Askeri, Kürt bile değildi. Aslen Mersin'in Silifke ilçesinden olup Türk kökenliydi ve İstanbul'un da tanınmış alimlerindendi.

Hoca Askeri, İstanbul/Aksaray'daki Valide Camii ve İstanbul/ Beşiktaş'taki Harbiye Camii kürsülerinin

şeyhi iken(61), sırf rejime muhalif olduğu için İstanbul'dan alınarak Diyarbakir'e sevk edilmiş ve orada idam edilmiştir.

Seyid Abdülkadir'in Şeyh Said ile ilişkilendirilmesinin esas nedeni, isyandan çok önce İstanbul'a ticaret amacıyla gittiği bilinen Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın, İstanbul'da Seyid Abdülkadir'i ziyaret etmesidir. Komplo teorileri üretmede mahir olan zevat, söz konusu ziyareti güya isyan için icazet alma şeklinde yorumluyor. Oysa Seyid Abdülkadir, bu ziyarete ilişkin gerçeği İstiklal Mahkemesi'nde bizzat kendisi açıklıyor.

Savcı'nın, "Şeyh Said ve oğlu Ali Rıza'yı tanır mısın?" sorusuna karşılık, Seyid Abdülkadir şu cevabı veriyor:

"Allah şahit, Şeyh Said'i tanımam. Oğlunu da yeni tanıdım. Ben evimden sık çıkmazdım. Yalnız bazen Abdülhamid adında bir tüccara gider, mağazasında bir çay içerdim. Bir gün yine gittiğimde birisi daha vardı. Oturuyordu. O adamın Şeyh Said'in oğlu olduğunu

söyledi. Beni tanıştırdı. O vakit Ali Rıza kalktı, elimi öptü. Ertesi gün de evime geldi. Ziyaret için geldiğini söyledi, bir-iki saat oturdu, gitti.. Dinimle sizi temin ederim ki, bu ihtilalden (isyandan) haberim yoktu ve olsaydı hükümete haber verirdim.”(62)

Seyid Abdülkadir de tıpkı Azadi örgütü yöneticileri gibi gerçekten isyandan habersizdi ve onun isyanla ilişkili olduğuna dair hiçbir kanıt da yoktu. Nitekim, Kürt yazar İsmail Göldaş, Seyid Abdülkadir’i ve onun başkanlığını yaptığı Kürd-istan Teali Cemiyeti’ni tüm detaylarıyla irdelediği eserinde şu sonuca varıyor:

“Seyid Abdülkadir’in, 1925 ayaklanmasıyla ‘doğrudan’ veya ‘dolaylı’ ilişkisi bulunduğunu gösteren belge ve bilgi bulmak mümkün değildir.. Kürdistan Teali Cemiyeti’nin ömrü muhtemelen 1922 sonlarında bitirilmiş, reisi Seyid Abdülkadir’in etkisi ise önemli ölçüde ortadan kalkmıştı.”(63)

İsmail Göldaş, Seyid Abdülkadir’in yargılanmasının nedenini de şuna bağlıyor: “Bana göre, Kürt bilinci ve Kürt kimliğinin ortaya çıkmasına emeği geçen Seyid Abdülkadir’in asıl bu niteliğinden dolayı Kemalist otoritenin oluşturduğu Şark İstiklal Mahkemesi tarafından 1925 yılında idama mahkum edilir.”(64)

Kadri Cemilpaşa da, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin durumunu şöyle ifade eder: “Mustafa Kemal Paşa Hükümeti’nin ortaya çıkmasından sonra Kürdistan’la ilişkisi kesilmiş olan derneğin bütün çalışmaları,

İstanbul’daki sınırlı siyasal faaliyetleriyle sınırlandırılmış olarak kalmıştı.”(65)

Bu açıklamalar, Seyid Abdülkadir ve Kürdistan Teali Cemiyeti’nin Şeyh Said ayaklanması ile hiçbir bağlantısının olmadığını itiraflarıdır ve bizim için de kayda değer anlamlı ifadelerdir. Dolayısıyla Şeyh Said Efendi de, Şark İstiklal Mahkemesi’nde; “Kürt Teali Cemiyeti’nden haberim yok. Nerededir, muhaberatını [iletişimini] temin eden kimlerdir, hiç haberim yok...”(66) şeklindeki sözleri ile anılan cemiyetle ilişkisinin olmadığını bizzat açıklamıştır. Zaten Şeyh Said’in isminin cemiyetin üye listesinde yer almadığı da artık kanıtlanmış bulunmaktadır.(67)

Konumuzla doğrudan ilgisi bulunmamakla birlikte, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin ne amaçla tesis edildiğine ilişkin hakikati, cemiyetin başkanı olan Seyid Abdülkadir’in ifade tutanağından alıp burada zikretmekte fayda mülhaza etmekteyiz.

Mahkemede, “İttihat Terakki döneminde Ayan Üyeligi, Damat Ferit Hükümeti’nde ise Danıştay Başkanlığı yaptığını”, söyleyen Seyid Abdülkadir, Kürdistan Teali Cemiyeti ile ilgili olarak; “Mütareke’den sonra Doğu illerinde bir Ermenistan kurulmasına çalışıldığını ve buna karşı koymak için Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kurulduğunu ve kendisinin Musul’dan gelişini izleyen günlerde zorla cemiyetin başına geçirildiğini, amaçlarının Ermenistan kurulmasını önlemek olduğunu”, ifade etmiştir.(68) M.Nuri Dersimi’nin, Seyid Abdülkadir’i “bir Türk ajanı”(69) olarak nitelemesinin anlamı, şimdi çok daha iyi anlaşılıyor.

ŞEYH SAİD VE DİĞER ZAZA ÖNDERLERİNİN İDAMI (29 HAZİRAN 1925)

Şeyh Said Efendi ile birlikte Diyarbakir’deki Şark İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilen toplam 81 “sanık” hakkında, yaklaşık iki ay süren soruşturma ve yargılama müzakereleri sonunda, Savcı Ahmet

Süreyya [Örgeevren], 27 Haziran 1925 Cumartesi günü son iddianamesini okudu. İddia sona erince ayaklanmanın öncülerinin son savunmaları dinlenmeye başlandı.

Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya [Örgeevren], son savunmalar konusunda şunları ifade ediyor:

“İlk olarak, isyan başlar başlamaz ‘Emirü’l-Mücahidin’ [mücahidlerini lideri] ve sonraları ‘Hadimü’l-Mücahidin’ [mücahidlerin yardımcısı] ünvanını takınan Şeyh Said’in müdafaası dinlendi. Şeyh, müdafaasını, büyükçe iki sayfalık bir kağıda yazmıştı.

Gözlüğünü takarak ağır ağır okuyordu. Sözlerinde hukuki bir kıymet ve ehemmiyet taşıyan hiçbir şey yoktu. İsyanın sebebi olarak Piran’da vukua gelen ve jandarmalarla haklarında tutuklanma emri olan şeyhler arasındaki silahlı bir ayaklanmayı istemediğinden,

ancak halkın kendiliklerinden yaptıkları silahlı bulduğundan bahsediyordu.
harekete mani olamayarak nasılsa onlara katılmış

Ayaklanmanın sebebi olarak da, şeriat ahkâmına riayet edilmesi [uyulması] arzusunu gösteriyordu.

Şeyh Said ile duruşmaları birlikte yapılan ve sayıları sekseni geçen sanıklar kümesi içinde bulunan Vartolu Binbaşı Kasım [Ataç] Bey'den maada [başka] bütün suçlular gibi, Şeyhin büyük bir inat ve ısrarla inkar veya saklamakta devam ettiği iki hakikat vardı:

- 1.Kürtlük davası gütmediği,
- 2.Piran ziyaretinden evvel, başkumandanlığını yaptığı isyanın 'musammem ve mürettep' [düşünölmüş ve planlanmış] olmadığı hususları.

Şeyh Said, isyan hareketına dair hemen her şeyi bildiği gibi söylemekten hiç çekinmediği halde, bahsi geçen iki nokta hakkında gayet ketum olmayı bir an terketmiyordu.”(70)

rağmen, bilerek, hukuku çiğneyerek ve önyargıyla hareket ederek, davaya “Kürtlüğü” bulaştırmaktan geri kalmadı.

Göröldüğü üzere, Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya [Örgeevren], Şeyh Said ile diğer şahsiyetlerin davanın son gününe kadar dahi “Kürtlük davası gütmedikleri” yönündeki tutumlarında ısrarla direndiklerini itiraf etmesine

Mahkemenin, Savcılığın iddiası ile “sanıkların” son söz ve müdafaalarını dinledikten sonra, ittihaz eylediği 28 Haziran 1341 [1925] tarih ve 341/69 numaralı karar, aynı gün, Mahkeme Başkanı tarafından, açık celsede “sanıklara” tebliğ edildi.

Mahkeme kararında şöyle deniliyordu:

“Din ve şeriatı alet ittihaz ederek, hakikatte ‘müstakil bir İslam Kürt hükümeti’ kurmak(71) maksat ve gayesiyle Şeyh Said'in vukua getirdiği müsellaah [silahlı] isyan ve ihtilal hareketlerine muhtelif şekil ve suretlerde karışıp katılarak isyanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca, birçok şehir, kasaba ve köyleri –devlet ve hükümet zabıta ve askeri kuvvetleriyle, kanlı ve harp halinde, çarpışmak suretiyle- zapt ve işgal eden ve ihtilal bölgesindeki en

mühim vilayet merkezlerinden Diyarbekir şehrini dahi muhasaraya alan ve orada dahi inat ve ısrarla harp ve kıtalden çekinmeyen ve nihayet uğradıkları acz ve mahrumiyetten sonra tutuldukları günlere kadar birçok asker, zabıt ve vatandaşları cerh, şehit, esir eden, sirkatler, gaspler, yağmalar yapan ve yaptıran şahıslardan oldukları iddiasıyla muhakemeleri icra edilmiş olan seksenbir sanıktan;

1. Şeyh Said (Palu'lu, Nakşibendi Tekkesi şeyhi),
2. Melekanlı Şeyh Abdullah (Solhan'lı, Varto ve Muş Cephesi Kumandanı),
3. Kamil Beg (Tokliyanlı Halid Beg'in oğlu, aşiret reisi, Varto cephesinde görevli),
4. Baba Beg (Kamil Beg'in kardeşi),
5. Şeyh Şerif (Elaziz Cephesi Kumandanı, Palu/Gökdereli),
6. Fakih Hasan Fehmi (Darahini İnzibat Kumandanı ve Geri Hizmetler Amiri, Modanlı, Zıktê aşiretinden),
7. Hacı Sadık (Genc/Valêrli, Genc mıntıkasında görevli),
8. Şeyh İbrahim (Çan'lı, Çabakçur Müftüsü),
9. Şeyh Ali (Harput cephesinde görevli),
10. Şeyh Celal (Harput cephesinde görevli),
11. Şeyh Hasan,
12. Mehmet Beg (Diyarbekir ve Lice cephelerinde müfreze kumandanı, Garip'li İzzet Beg'in oğlu),

13. Mustafa Beg (Hani eşrafından),
14. Salih Beg (Hani eşrafından),
15. Şeyh Abdullah (Çan'lı, Çabakçur cephesinde görevli),
16. Şeyh Ömer,
17. Şeyh Adem (Hani'li),
18. Kadri Beg (Maden'li, Maden İnzibat Kumandanı),
19. Molla Mahmud (Piran'lı, Maden cephesinde görevli),
20. Şeyh Şemseddin (Silvan Cephesi Kumandanı),
21. Şeyh İsmail (Diyarbakir/Termil köyünden),
22. Şeyh Abdüllatif (Diyarbakir/Termil köyünden),
23. Molla Emin (Melekanlı Şeyh Abdullah'ın müridi, Balikan'lı, Varto cephesinde görevli),
24. Ali Arab Abdi Beg (Çabakçur cephesinde görevli),
25. Mehmet Beg (Varto cephesinde görevli, Kargapazarlı Halil Beg'in oğlu),
26. Süleyman Beg (Şeyh Şerif'in katibi, Şinik'li Jandarma Hasan Beg'in oğlu),
27. Molla Cemil (Genc/Musyanlı, Palu ve Elaziz cephesinde görevli),
28. Süleyman Beg (Bingöl/Az Aşireti Reisi Ömer Beg'in oğlu),
29. Süleyman Beg (Şerif Beg'in oğlu, Kiği cephesinde görevli),
30. Tahir Beg (Fakih Hasan Fehmi'nin katibi),
31. Mahmut Beg (Hani'li Mustafa Beg'in oğlu),
32. Şeyh Ali (Şeyh Musa'nın oğlu, Varto cephesinde görevli),
33. Hacı Halid (Balikan'lı, Varto cephesinde görevli),
34. Timur Ağa (Varto cephesinde görevli),
35. Abdüllatif Beg (Hıms'lı Kamil Beg'in oğlu),
36. Mehmet Beg (Muş'lu, Varto cephesinde görevli),
37. Süleyman Beg (Varto cephesinde görevli),
38. Bahri Beg (Varto cephesinde görevli),
39. Şeyh Cemil (Zorabad'lı),
40. Yusuf Beg (Çapakçur'lu Süleyman Beg'in oğlu, Çapakçur cephesinde görevli),
41. Ali Badan Beg (Bingöl/Yamac Aşireti'nden, Çapakçur cephesinde görevli),
42. Halid Beg (Kargapazar'lı, Varto cephesinde görevli),
43. Halid Beg (Nadir Beg'in oğlu, Harput cephesinde görevli),
44. Tahir Beg (Mehmet Beg'in oğlu),
45. Tayip Ali Beg (Nahiye Müdürü),
46. Çerkes (Şeyh Said'in hizmetçisi Yusuf'un oğlu),
47. Jandarma Hamid,
48. Hüseyin Hilmi Bey (Çapakçur Kaymakamı),
49. Hasan (Hani'li Salih Beg'in oğlu, 11 yaşında),

isyanın asli faillerinden olarak idam cezasına mahkum edildiler.

Ancak bunlardan Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey'in evvelce, muhtelif zaman ve mahallerde vatani hizmetleri olduğu anlaşıldığı için geçmiş bu hizmetlerinin hafifletici sebep olarak kabulü ile idam cezasının 15 sene kürek cezasına tahviline, Salih Beg'in oğlu Hasan'ın da 15 yaşını ikmal etmemiş olmasına binaen onun hakkındaki idam cezasının da 'berayı ıslah' 10 sene hapse çevrilmesine ittifakla karar verilmiştir.”(72)

Böylece, 13 Şubat 1925 tarihinde Piran'da başlayan Zaza-İslami/Nakşibendi direnişinin yönetici kadrolarından Şeyh Said ile birlikte toplam 47 şahsiyet, Mahkemece verilen idam kararı üzerine, 29 Haziran 1925 Pazartesi günü saat 03:00 sıralarında,

Diyarbakir'in Dağkapı mevkiinde kurulan 47 sehpa olarak idam edilmiştir.

Şeyh Said, idam edilmeden kısa bir süre önce, Son Saat Gazetesi muhabirinin not defterine Arapça olarak şu cümleyi yazmıştır:

“Mücadelem, Allah ve din uğruna ise, darağacında asılmama perva etmem. Muhammed Said Palewi”(73)

İdam sehpasına götürülürken de; “Yarın mahşer gününde hepimiz muhakeme olacağız (hesaplaşacağız)” deyip, kelime-i şahadet getirmiş ve ardından asılmıştır.(74)

KÜRTÇÜ ŞAHISLARIN BERAATİ

Şeyh Said ve ayaklanmada yer alan mücadele arkadaşlarının savunmaları boyunca reddettikleri “Kürtlük davası” ithamını kasıtlı olarak iddianameye koyarak, onları işlemedikleri bu “suç” ile yargılayan ve idama mahkum eden Şark İstiklal Mahkemesi, o dönem öncesi ve esnasında siyasi Kürtçülük faaliyetlerinin bizzat içinde bulunan Diyarbakırlı Cemil Paşa oğullarından Kadri, Ekrem, Ömer, Cevdet, Memduh ve Muhiddin için, “haklarındaki ihbarların kanuni mesuliyeti müstelzim fiillerden olmadığı

anlaşıldığından... beraatlerine karar verilmiştir”(75) diyerek, adı geçenleri serbest bırakmıştır.

Zaza şahsiyetleri Kemalist rejim tarafından idam sehpalarında sallandırılırken, bugün kimi çevrelerce yere göğe sığdırılmayan Kadri Cemilpaşa, kardeşi Ekrem Cemilpaşa vd. tanınmış Kürtçü zevatın Şark İstiklal Mahkemesi’nce serbest bırakılmaları bile, Şeyh Said ayaklanmasının bir “Kürt isyanı” olmadığını gösteren delillerden biridir.

TEKKE VE ZAVİYELERİN KAPATILMASI

Şark İstiklal Mahkemesi’nin Şeyh Said davasına ilişkin kararında ayrıca, tekke ve zaviyelerin kapatılması hususu da bulunmaktadır. Mahkeme’nin, “isyanların çıkmasında tekke ve zaviyelerin dini yapıları ve dini etkinlikleri büyük ehemmiyet arz etmektedir” diyerek, tekke ve zaviyeleri birer “menba-ı şer ve fesad yuvası” addetmesi sonucu, Savcılığın 29 Haziran 1925 tarihli tebligatıyla İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi mıntıkası dahilindeki tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine son verilmiştir.(76)

düşüncesine dayanılarak kapatılan tekke ve zaviyeler, bu tarihten 5 ay sonra, 30 Kasım 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce çıkarılan 677 sayılı kanunla ve aynı düşünceyle Türkiye genelindeki bütün tekke ve zaviyeler hükümet tarafından kapatılmıştır.(77)

Başlangıçta bir kanuna dayanmadan ve sadece İstiklal Mahkemesi’nin, “menba-ı şer ve fesad yuvası”

Tekke ve zaviye denilen dini kurumların kapatılması konusunun ilk olarak Şeyh Said ayaklanmasına ilişkin dava dosyasında yer alması ve bilahare bunların lağvedilmesinin kararlaştırılması, ayaklanmanın dini nitelikli yönünü çok berrak bir şekilde ortaya koyan bir başka faktördür.

DİNDARLARIN CEZALANDIRILMASI

Şeyh Said Efendi ve arkadaşlarının idamlarının akabinde, Mahkeme Savcılığınca çıkarılan tebligat ile faaliyetlerine son verilen isyan bölgesindeki tekke ve zaviyelerle ilişkisi olan olmayan yüzlerce dindar

insanın sevk edildiği Şark İstiklal Mahkemesi tarafından kimisi idama, kimisi de muhtelif hapis cezalarına çarptırılmak suretiyle, Kemalist rejime muhalif kesimler susturulmaya çalışıldı.

Bunlardan, İstanbul basınına yansıyan ve özellikle Zazalara ilişkin olan birkaç örneğe burada yer vermeyi yararlı buluyoruz:

- 18 Temmuz 1925: Maden’li Hafız Osman Efendi(78)
- 20 Temmuz 1925: Palu’lu Hacı Mehmed, Kasap Süleyman Efendi ve Selman Faris Efendi(79)
- 23 Temmuz 1925: Elazığlı Abdullah ve Hasan Efendi(80)
- 27 Temmuz 1925: Elazığlı isyancılardan Seyfullah ve Ömer Efendi(81)
- 04 Eylül 1925: Osmaniye [Ergani] isyancılarından Zülfikar Hoca ve Temir Efendi, idam edildiler.(82)
- 12-24 Eylül 1925: Elazığ’da halkı cumhuriyet aleyhinde ayaklanmaya sevkeden, özellikle bölgede şeyh ve seyid unvanlarıyla tanınan toplam 110 kişi idama mahkum edildi. 12 gün içerisinde 1855 kişi mahkemeye çıkarıldı ve 110’u idam olup, diğerleri değişik ağır cezalara çarptırıldılar.(83)
- 19 Eylül 1925: Palu’lu Said ve 8 arkadaşı, Palu halkını dini yönden tahrik ederek isyana kışkırtmaktan dolayı idama mahkum edilip, 20 Eylül 1925’te asılarak idam edildiler.(84)
- 22 Kasım 1925: Eski Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey ve Galip Bey, Dersim bölgesinde dini siyasete alet etmekten ve siyasi nüfuzuna güvenerek halkın ayaklanmasına yardımcı olmaktan idama mahkum edildiler ve 23 Kasım’da asıldılar.(85)
- 28 Aralık 1925: Palu’lu Hasan oğlu İbrahim, Zafi oğlu Molla Yusuf, Cundullah oğlu Feyzi, Hazo ayaklanmasına katıldıkları gerekçesiyle yargılanan mahkumlardan ilk etapta yakalanan 140 kişi içinden bunlar hemencecik idama mahkum edildiler.(86)
- 01 Ocak-15 Şubat 1926: “Gerici hareketlere katıldıkları ve irticakarane faaliyetlerde buldukları” gerekçesiyle 909 kişi hakkında karar verildi. 2.5 aylık gibi bir zaman zarfında yargılaması bitenlerden 57 kişi idam edildi.(87)

- 11 Mart 1926 tarihine kadar, Çapakçur’lu Şükrü Efendi, Ali oğlu Said, Ali oğlu Faik, Ali oğlu İbrahim, Mehmet oğlu Selim, Ömer oğlu Ahmed, Safa oğlu Osman, Mehmed oğlu Abdülkerim, İbrahim oğlu Ali, Molla Hacı Yusuf, Cündioğlu Feyzullah, Hasan oğlu Osman, Halil oğlu Mustafa, Silo Ahmed, Yaşar oğlu Ömer, Davud Efendi, Veysel ve ayrıca Tiran aşiretinden 10 kişi daha idam edildiler.(88)
- 11 Mart-25 Mart 1925 arası, Hazo ayaklanmasıyla ilgili olarak 21 kişi daha idam edildi. Bu arada yakalandıktan sonra hemen idam edilmek üzere de 56 kişiye gıyabi idam cezası verildi.(89)
- 06 Temmuz 1926: Nakşibendi şeyhi Seyid Pir Ahmed ile 10 arkadaşı idama mahkum edildi.(90)
- 10 Mayıs-18 Temmuz 1926 arasında, bir aylık zaman zarfında Diyarbakır’da 840 kişi yargılandı. Bunlardan 30 kişi idam edildi, 420 kişi değişik cezalara çarptırıldı, diğerleri hakkında beraat kararı verildi.(91)
- 20 Ağustos 1926: Elazığ Müftüsü Kemaleddin Efendi ve ailesinden 5 kişi idam edildi.(92)

Bunlar, sadece Şark İstiklal Mahkemesi’nin yargıladığı kişilerden birkaç örnek teşkil etmektedir. Ayaklanma başlar başlamaz ilan edilen Örfi İdare [Sıkıyönetim] Mahkemelerinin, yargılamaya gerek görmeden idam ettiği yüzlerce belki binlerce insanın mevcudiyeti de ayrıca hesaba dahil edilmelidir.

(devam edecek)

Dipnotları:

-
- (54) Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, Özge Yayınları, Ankara 1992, s.247-250.
- (55) Kadri Cemilpaşa (Zinar Silopi), Doza Kurdistan (Kürdistan Davası), 1.Baskı, Beyrut 1969; 2.Baskı, Özge Yayınları, Ankara 1991, s.92.
- (56) Naci Kutlay, “Yakın Tarihten Kısa Kesitler”, Bergeh dergisi, Sayı:8/1991 (İsveç), s.72, 77.
- (57) Bahsekonu sinema, Diyarbakır/Dağkapı’daki Yenişehir Sineması olup, birkaç yıl önce yıkılarak yerine bir hastane yapılmıştır.
- (58) Ahmet Süreyya Örgüevren, Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.152-167; Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Cilt: I-II (1923-1927), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.304-305; Behçet Cemal, Şeyh Said İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.76-93.
- (59) Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 28 Mayıs 1925.
- (60) Ahmet Süreyya Örgüevren, a.g.e., s.171 vd.; Ergun Aybars, a.g.e., s.309; Behçet Cemal, a.g.e., s.92, 97.
- (61) Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.120; Hasan Hüseyin Ceylan, Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri, Risale Yayınları, İstanbul 1991, s.245.
- (62) Hasip Koylan, Şeyh Said İsyanı, Ankara 1946, s.93; Behçet Cemal, a.g.e., s.88; Ergun Aybars, s.304-309; Sadık Albayrak, Devrimler ve Gerici Tepkiler, Araştırma Yayınları, İstanbul 1990, s.11-32; Feridun Kandemir, “Hadisesi, Gayesi ve Oluş Şekli İle Şeyh Said İsyanı”, Tarih Konuşuyor Dergisi, Sayı:37 (Şubat 1967), s.3037; Ebubekir Pamukcu, “Şeyh Said Ayaklanmasında Yabancı Parmağı”, Piya Dergisi, Sayı:7 (Haziran 1989), s.36.
- (63) İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, Doz Yayınları, İstanbul 1991, s.232.
- (64) İsmail Göldaş, a.g.e., s.19.
- (65) Kadri Cemilpaşa (Zinar Silopi), a.g.e., s.59.
- (66) bkz. 40 no’lu dipnot.
- (67) İsmail Göldaş, a.g.e., s.39-45.
- (68) Ergun Aybars, a.g.e., s.307.
- (69) M.Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952; ayrıca bkz. İsmail Göldaş, a.g.e., s.19.
- (70) Ahmet Süreyya Örgüevren, a.g.e., s.20-21, 274-275.
- (71) Bazı kaynaklarda ise bu husus; “din ve şeriatı alet ittihaz ederek ayaklanmaya katıldıkları ve laik cumhuriyeti yıkma amacını güttükleri” şeklinde ifade edilmiştir. (Sadık Albayrak, Türkiye’de Din Kavgası, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s.221).
- (72) Ahmet Süreyya Örgüevren, a.g.e., s.274-278.
- (73) Son Saat Gazetesi, 8 Zilhicce 1343 (30 Haziran 1341/1925), s.1; Sadık Albayrak, İrtica’ın Tarihçesi-4, Devrimler ve Gerici Tepkiler, s.97.
- (74) Hasan Hüseyin Ceylan, a.g.e., s.246.
- (75) Ahmet Süreyya Örgüevren, a.g.e., s.278-279.
- (76) Ergun Aybars, a.g.e., s.182.
- (77) TBMM Zabıt Ceridesi, c.19, s.145-165, 312; Düstur, c.7, s.112; Hasan Hüseyin Ceylan, a.g.e., s. 213 vd.
- (78) Hakimiyet-i Milliye, 19-20 Temmuz 1925.
- (79) Hakimiyet-i Milliye, 22 Temmuz 1925.
- (80) Hakimiyet-i Milliye, 23-26 Temmuz 1925.
- (81) Hakimiyet-i Milliye, 30 Temmuz 1925.
- (82) Hakimiyet-i Milliye, 06 Eylül 1925.
- (83) Hakimiyet-i Milliye, 12-25 Eylül 1925.
- (84) Hakimiyet-i Milliye, 21 Eylül 1925.
- (85) Hakimiyet-i Milliye, 24 Kasım 1925.
- (86) Hakimiyet-i Milliye, 30 Aralık 1925.
- (87) Hakimiyet-i Milliye, 19 Şubat 1926.
- (88) Hakimiyet-i Milliye, 11 Mart 1926.
- (89) Hakimiyet-i Milliye, 11-25 Mart 1926.
- (90) Hakimiyet-i Milliye, 07 Temmuz 1926.
- (91) Hakimiyet-i Milliye, 10 Mayıs-19 Temmuz 1926.
- (92) Hakimiyet-i Milliye, 21 Ağustos 1926; ayrıca bkz. Hasan Hüseyin Ceylan, a.g.e., s. 248-250.

80.YILINDA ŞEYH SAİD ZAZA AYAKLANMASI VE GERÇEKLER- 5

Cihat Kar

ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NİN UYGULAMALARI

Şark İstiklâl Mahkemesi üyesi Avni Doğan'ın, yıllar sonra yayınladığı bir eserinde açıkça ifade ettiği; “İstiklâl mahkemelerinin yetkileri sınırsız olduğu kadar, bu yetkiler kontrolsüz da idi. İdam kararlarına savcı itiraz etmezse, derhal infaz olunurdu.”(93) şeklindeki sözleri, durumun âdeta vahşet derecesine varan boyutunu çok net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Şeyh Said'in önderlik ettiği Zaza ayaklanması esnasında ve sonrasında, gerek direnişin sirayet ettiği yerleşim birimlerinde ve civar alanlarında, gerekse Anadolu'nun diğer bölgelerinde, etnik köken ve inanç ayırımı yapılmaksızın, toplum üzerinde etkin olan ne kadar muhalif şahsiyet

varsa tespit edilerek derdest ediliyor ve yargılanmak üzere derhal İstiklâl Mahkemelerine havale ediliyordu. İsmet Paşa iktidarınca başlatılan rejim karşıtları avında, toplam olarak kaç kişinin idam sehpalarında can verdiği veya mahpushanelere konulduğu hususunda, bugüne kadar net bir rakam tespit edilememiştir.

İstiklâl Mahkemeleri'nin yüklendiği misyona ilişkin olarak, yakın tarihin önemli araştırmacılarından Feridun Kandemir'in çok dikkate şayan bulduğum belirlemelerini aktarmadan geçemeyeceğim. F.Kandemir şöyle diyor:

“Daha işe başlarken; ‘Büyük Millet Meclisi'nin arzu ve iradesi ile huzur ve istirahatı muhtaç ve refahlı bir saadete layık olan memleketimizde umumi sukûnun takrir ve tesisi için kendisine tevdi edilen vazifede hak ve adalet mefhumunu temsil eden bir müessese' olduğunu hatırlatmayı ihmal etmeyen İstiklâl Mahkemeleri, yazık ki, içlerinde bulunan bazıları, aralarında çeşitli maksatlar güden birtakım basit düşünceli müfritlerin tesiriyle yollarını şaşırarak öylesine hak ve adalet mefhumu bilmez hale geldiler ki, bunlara kendi “hatırlattıklarını” hatırlatmak dahi kâr etmezdi. Gerçi, kurulmalarını icap ettiren olağanüstü şartlar içinde, bu fevkalâde ihtilâl mahkemelerinin sadece hak ve adaleti rehber edinmiş normal adalet cihazları gibi işlemeleri beklenemez

idi ise de, bazılarında çeşitli tesirlerle hakim olan “bu memleketi kurtarmak için gerektiğinde yüz binlerce kişiyi idamda tereddüt edilmez” fikri, cidden hiçbir fevkalâdelikle dahi bağdaştırılmayacak korkunç neticeler vermişti.” (94)

TÜRK GAZETECİLERİNİN YARGILANMASI

Şeyh Said ayaklanması bahanesiyle yürütülen kıyımda, Zaza, Kürt, Arap, Türkmen, Çerkez ve diğer etnik kökenli inanç önderlerinin yanı sıra, birçok yazar, aydın ve gazeteci de “Şeyh Said'i isyana teşvik” isnadı ile yargılanmaktan

kurtulamamıştı.

İstanbul'da yayımlanan; Vatan, Tevhid, İstiklâl, Son Telgraf, Sebilürreşad ve Toksöz gazetelerinde, Hilâfet ve Saltanatın kaldırılması, medreselerin kapatılması, Vakıflar Nezareti'nin

lağvedilmesi, din ve devlet işlerinin birbirlerinden ayrılması vd. konularda, iktidarın gerçekleştirdiği inkılâplara ve ülkede başlatılan diğer çeşitli uygulamalardaki aksaklıklara karşı muhalif bir tavır sergileyerek, yönetimi eleştirici mahiyette yazılar yazan bazı gazeteciler bile, “Şeyh Said ve arkadaşlarını isyana teşvik ve tahrik ettikleri” gerekçesiyle Şark İstiklâl Mahkemelerinin bulunduğu Diyarbakir ve Elazığ’a sevk edilerek yargılamaya tabi tutulmuşlardı.(95)

Şark İstiklâl Mahkemesi üyesi Avni Doğan, bu hususla ilgili olarak şu ilginç ayrıntıyı aktarır: “İstiklâl Mahkemesi’nin müddeiumumisi [savcısı] olan Balıkesir Mebusu Süreyya Örguevren’in, gazetecilerin Şeyh Said davasına dahil olmaları için bir sebep olmadığını iddia etmesine rağmen, mahkeme; Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmir, İsmail Müştak, Suphi Nuri, Sadri Ethem, Velid Ebuzziya, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Eşref Edip ve Abdülkadir Kemali beylerin mevkufen [tutuklanarak] yargılanmalarına karar vermişti.”(96)

Anılan gazeteciler, Mahkeme tarafından kendilerine isnat

edilen suçların kanıtlanamaması üzerine, 2-3 ay süren keyfi ve gayri hukuki bir yargılamanın ardından serbest bırakılmışlardı.

Şark İstiklâl Mahkemesi’nin keyfi uygulamalarından birini de Gazeteci Ahmet Emin Yalman, kaleme aldığı hatıralarında şöyle anlatıyor: “Mahkeme üyelerinden biri, İstanbul/Sirkeci’de bulunan Beşir Kemal Eczanesi’nin kendisine bir şişe kolonyayı pahalı fiyata verdiğinden şikayet etti ve birtakım Arap’ların iktisadi işlerde hâkim roller oynamasına kızdığını söyledi. Derhal karar verildi: “Beşir Kemal Bey, Abdülhamid’in ikinci kâtibi ve başkarini İzzet Abid Paşa’nın oğlu Abdurrahman Bey ve diğer birtakım Araplar, Şark İsyanı’nda [Şeyh Said ayaklanması kastediliyor] ilgileri keşfedildiğinden Elazığ’a getirtilecek.”(97)

İstiklâl Mahkemesi’nin nasıl bir keyfi tutum içinde olduğunu aksettirmesi açısından, ibret verici olan bu hadisenin, onlarca, belki de yüzlerce benzerinin yaşandığı rahatlıkla söylenebilecektir.

VAN MEBUSU İBRAHİM ARVAS’IN YAZDIKLARI

Van eski mebusu [milletvekili] merhum İbrahim Arvas, hatıralarını anlattığı “Tarihi Hakikatler” isimli kitabında, Şark İstiklâl Mahkemesi’nin başkan ve üyelerinin, utanç verici durumlarını sergileyen rüşvet alma rezaletlerine de değinmektedir. Bir fikir vermesi bakımından, anılan kitaptan konuya ilişkin bazı bölümleri aktarmakta fayda mülâhaza etmekteyim:

“Şark mebuslarından, İsmet Paşa’ya itimat edenlerle etmeyenler ve kaçıp da rey vermeyenler dâhil, hepsinin bütün akraba ve

taallukatını kamilen nefiy ve tedip ettiler. Ve bir kısmını da İstiklâl Mahkemeleri’ne sevk ettiler. İftira, tezvîr ve tasni kampanyasının makineleri şiddetle çalıştırılıyor; dünyada görülmedik kötülükler ve fenalıklar isnad ediliyor ve hakikatmiş gibi mevki-i muameleye konulup cezalandırılıyordu.

Hele İstiklâl Mahkemesi’nde, Elaziz’de kelle müzayedesi yapılıyordu. Beşyüz altına bir kelle alınıp satılıyordu. Jurnalı hazırlayanlar serkomiser ile Ali Saib’in [Ali Saip Ursavaş] çete

arkadaşı Aşkitanlı Paşo'nun da fazla olarak elli altını vardı. Bu suretle Şark İstiklâl Mahkemesi Reisliği'nden Ankara'ya dönen Ali Saip Bey, altmış bin altınla geldi. Ve netice olarak Şark vilâyetlerinde kulplu-kulpsuz altının kökü kesildi.

Şark İstiklâl Mahkemesi müddeiumumisi [Savcısı] Süreyya Örgüevren ise İstanbul/Büyükkada'da merhum bir müşirin fevkalade ziynetli ve muhteşem köşkünü satın aldığımda Atatürk kendisini çağırılmış, Riyaset-i Cumhur [Cumhurbaşkanlığı] muhasebesinden de iki memur istemiş; Süreyya Örgüevren'in gerek mebusluktan ve gerekse İstiklâl Mahkemesi müddeiumumiliğinden [savcılığından] almış olduğu tahsisatını hesap ettirmiş; bütün aldığı

tahsisat, harcırah da dâhil, köşkün alım fiyatına tekabül etmemiştir. Ve Atatürk Süreyya'ya hitaben "Siz benim şerefimle oynadınız, çaldınız, çırpınız; utanmaz herif!" diyerek kovmuş ve bir tokat da aşkışmış...

Müddeiumuminin birkaç cümle ile şarklılar aleyhindeki zulmü ile kin ve adavetini gösterir misaller arz edeyim: Ne kadar baba-oğul mahkum varsa, evvela babanın gözü önünde oğlunu astırır, sonra babayı asardı. Bu hususta babanın feryat ve figanları zerre kadar katı kalbine tesir etmezdi. Şark İstiklâl Mahkemesi reis ve azalarının hepsi belalarını buldular. Ve her biri ayrı bir dert ve ıstıraba müptela oldu."(98)

MARDİN MEBUSU NECİP BEY'İN ANLATTIKLARI

Şeyh Said ile ayaklanmanın diğer önderlerinin yanısıra, uzaktan yakından isyanla ilgileri bulunduğu karar verilen 389 zanlıyı, 26 Mayıs 1925 tarihi itibarıyla muhakeme etmeye başlayan Diyarbakır'deki Şark İstiklâl Mahkemesi'nin bütün duruşmalarını, başından sonuna kadar her duruşmada hazır bulunarak ilgi ile takip etmiş olan -daha önce Kastamonu ve Kayseri İstiklâl Mahkemeleri reis ve azalıklarında bulunan-Mardin Mebusu Necip Bey'in, araştırmacı Feridun Kandemir'e anılan Mahkemenin icraatları hakkında anlattıkları, korkunç denilebilecek türden açıklamalardır.

İşte, Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki görgü şahidi Necip Bey'in anlattıkları:

"İlk devrede ben de, uzun zaman İstiklâl Mahkemelerinde reis ve aza olarak, onbinlerce zanlı arasından suçluları, ince eleyip sık dokuyarak vakit geçirmeden, daha çok vicdan kanaatiyle ayırıp, kaderlerini kat'i kararlarla tayin sorumluluğunu yüklenmiş bir insan sıfatıyla, bu mahkemelerin, ne müşkül şartlar içinde çalıştıklarını bilirim.

Meclis'in bütün selahiyeti bizde idi. Vicdani kanaatimizle karar verdik mi, ne istinaf, ne temyiz, derhal, hemen o dakika süreceksin sürer, asacaksın asardık. Fakat hiçbir zaman peşin verilmiş hükümlerle hareket etmez, yerine ve vaziyete göre tedbirler alırdık.

Kastamonu'da asker kaçaklarından asayiş namına bir şey kalmamış, köylerden şehirlerle gelinmiyordu. Asker kaçaklarından yakalatabildiklerimizi kurşuna dizdirmekten ise, bir beyanname yayınladık, 'gelip teslim olmazsanız, babalarınızı, analarınızı bile öldürürüz' diye korkutup, hepsini yola getirdik.

Bunları anlatmakta maksadım, İstiklal Mahkemelerinin ellerindeki hudutsuz yetki ile mümkün olduğu kadar hak ve adalete riayetle, cana da kıymadan, her türlü tedbirlerle iş görebilmeleri imkânına sahip olduklarını belirtmektir. Yeter ki, hususi bir maksat güdülüp, peşin verilmiş kararla, her şey göze alınarak hareket edilmesin.

Muhakeme safhalarını dikkatle takip ettiğim Diyarbakır'daki İstiklâl Mahkemesi, maalesef

daha işe başlamadan ve bir tek zanlıyı sorguya çekmeden önce, bir ‘Kürtlük davası karşısında bulunduğu ve bu davayı kökünden kazımakla vazifeli olduğu’ zehabına kapılmıştı.

Halbuki, Şeyh Said isyanının, Konya’da, Yozgat’ta, Bolu’da, Menemen’de baş gösteren irtica hareketlerinden farkı yoktu. Oralarda olduğu gibi, burada da gerilik ve taassup içinde yüzen birtakım halkı, hükümetin de beceriksiz memurlar elinde bırakmış olmasından istifade eden bir softa, bir yobaz ayaklandırmıştı. Ve bu softa Kürt bile değildi.

Şeyh Said isyanı, asla Kürtlük meselesi değildi. Sadece yıllardan beri yolsuz, okulsuz, hekimsiz, binbir mahrumiyet yetmiyormuş gibi, bir de beceriksiz, ehliyetsiz memurlar elinde bırakılmış olan cahil ve mutaassıp halkın, dini hislerini istismar eden bir softaya kapılışından ibaret bir irtica hareketidir.

Hükümünü evvelce vermiş olan İstiklâl Mahkemesi’nin bütün bunları anlamayışı yüzünden, civanmert ve tertemiz Diyarbakır halkı, bu mahkemeden yakasını kurtaramamıştır. Hele Diyarbakır’ın Cemil Paşazade, Cizrelizade, Seyfeddin Paşazade, Piranizade, Nakib’ül-Eşraf Bekir Sıtkı, Avineli Kamil gibi tanınmış aileleri bu mahkemede, adeta Kürt’türler diye yok edilmek istenmiş, birçokları da sürüm sürüm süründürülmüştür..

Birçok suçsuz, günahsız, memlekete bağlı ve sadık aileler, yerlerinden yurtlarından edilerek kabile kabile tehcir edildi. Bu kör döğüşü, bir facia haline gelmişti. Mahkeme heyetine arkadaşça başvurduğum. Bilhassa vaktiyle buralarda jandarma yüzbaşılığı yaptığı sıralardaki içki sofralarında arkadaşlık ettiği bazı kimselerin ve o olayların tesiri altında kaldığı görülen Ali Saip Bey’e [Ali Saip Ursavaş]:

“Yapmayın, memleketi mahvediyorsunuz. Kürtlük davası diye bir şey olmadığını gördüğünüz halde, Kürtçe bilmez halis Türkleri bile, Kürtsün diye suçlamağa kalkıyorsunuz. Bu durumda, Kürtlük fikrine en büyük hizmeti bizzat kendinizin yapmakta olduğunuzun farkında değil misiniz?” diye feryat edişlerime, sadece kızıp homurdanmakla cevap verdiler.

Baktım olmayacak, Mustafa Kemal’e koştum,

olup bitenleri anlattım: “Zulümdür bu Paşam, bize hizmet etmiş, canla başla bağlı, tertemiz ve halis muhlis bizden olan birçok masumlar suç isnadiyle mahvediliyorlar...” dedim.

Paşa, çok üzüldü, müteessir oldu:

“Başvekil’e [Başbakan] anlattın mı?” dedi.

“Sen emretmedikçe bu Başvekil beni dinlemez” dedim.

“Ne demek, dinlemez? Benim tarafımdan geldiğini söyle, anlat..” dedi.

Başvekil İsmet Paşa idi. Mustafa Kemal’in ısrarı üzerine ona da gittim. Bütün hakikatleri dilimin döndüğü kadar bir bir anlattım. Dinledi, sonunda ne dedi bilir misiniz?

“Dâhiliye Vekili [İçişleri Bakanı] Cemil Bey’i gör..”

Meclis’te yalnız Cemil Bey’i değil, dört beş vekili [Bakanı] bir arada yakaladım. Hepsine anlattım. Dinlediler, dinlediler, başlarını salladılar, yaaa’larla bazı şeyler sorup, tekrar üzüntülerini belirttiler ama işte o kadar...

Hiç birinin elinde bu faciayı önleyecek bir yetki, bir imkân yoktu. Zaten İsmet Paşa’nın beni Dâhiliye Vekili’ne havale ederken bunu bilerek, başından savdığı da şüphesizdi.

İşte Şeyh Said isyanı, böylesine bir kurunun arasında yaş da, hatta daha çok, pek çok yaş yakan bir yürekler acısı facia ile sona erdi.”(99)

Kastamonu ve Kayseri İstiklâl Mahkemelerinde başkan ve üye olarak görev yapan Mardin Mebusu Necip Bey’in, söz konusu mahkemelerin

uygulamalarını yakından bilen bir kişi olarak, Şark İstiklâl Mahkemesi’nde bizzat tanık olduğu hadiselerle ilişkin verdiği bu bilgiler, insanlık adına utanç verici olan çirkef bir manzarayı tüm çiplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

ERMENİ YAZARLARININ ÇARPITMALARI

Şeyh Said ayaklanması ile ilgili olarak, 80 yıldan beri, özellikle Türk ve Kürt yazarları tarafından gerçeklerin nasıl tersyüz edildiğini ve Zaza halkının direnişinin özünün, gerçek niteliğinin kendi çıkarları istikametinde nasıl çarpıtılarak yansıtıldığını yakinen bilmekteyiz.

Biraz zahmete katlanıp arşiv belgelerinden veya birinci elden kaynaklardan hakikatleri okuyarak, olayın özünü öğrenmek ve kavramak yerine, Türk ve Kürt yazarlarının bugüne kadar yazdıkları ve birbirlerinin tekrarından başka bir özelliğe sahip bulunmayan ve ciddiyetten de

tamamen uzak bir içerikte olan tarafgir eserlerinden esinlenen bazı yabancı yazarlar da, maalesef aynı hataya düşmekten kendilerini kurtaramamışlardır.

Bunların dışında, bir de bilinçli ve kasıtlı bir şekilde, Şeyh Said Zaza ayaklanmasına başka öğeler de dâhil ederek, direnişi büsbütün yozlaştırmaya çalışan ve kendi halklarının güya katkılarından da söz edip, bu büyük kıyâmı kendi mücadelelerinin kazanç hanesine yazmanın gayret ve amacında olan birtakım yazarlar da maalesef ortalıkta arzı endam etmektedirler.

Bazı Ermeni yazarları, sözünü ettiğimiz bu kategoriye girmektedirler. Prof.Dr. Manuel Arseneviç Hasretyan ile Garo Sasuni, bunlardan sadece iki örnektir. Burada, bu her iki Ermeni yazarının Şeyh Said ayaklanmasına ilişkin yazdıklarından bir kısmını alıntıyla, konuya yaklaşım tarzlarını ve bu Zaza direnişine kısmen de olsa Ermeni rengini verme yönündeki maksatlı gayretlerini kısaca irdelemeye çalışacağız.

PROF.DR.MANUEL ARSENEVİÇ HASRETYAN'IN YANILGILARI

Prof.Dr.Manuel Arseneviç Hasretyan'ın, bir akademisyen olarak, Şeyh Said ayaklanması hakkında yaptığı araştırmalar esnasında birçok kaynağa ulaşma imkanını elde etmiş olduğunu tahmin etmekteyiz. Buna rağmen Hasretyan, nedense konuyu objektif bir bakış açısıyla irdelemekten kaçınıyor, bir "bilim adamı"na yakışmayacak ölçüde ve gülünç denilebilecek türden iddialar ortaya atıyor.

Zaza bölgesinde çıktığı ve yine o bölgede bastırıldığı bilinen, canlı tanıklar ve orijinal belgelerle de sabit olan Zaza halkının direnişini, önyargılı yaklaşımla bir "Kürt isyanı" olarak nitelendiren Hasretyan, bununla da kalmıyor, daha da ileri giderek, bütün Kürtlerin isyana katılımından söz ediyor, hatta ayaklanmada Asurilerin, Çerkezlerin ve Ermenilerin de rol oynadıklarını iddia ediyor. Tabii ki Hasretyan, bu saçmalıkları ileri sürerken, hiçbir kaynak belirtmiyor ve belge de göstermiyor.

Hasretyan'ın kitabındaki söz konusu iddiaya ilişkin bölüm aynen şöyle:

"Hemen hemen bütün Kürt aşiretleri ulusal çıkarları için verilen mücadelede yer aldılar.(..) Yargılamalar, 1925 ayaklanmasında, sayıları çok olmadığı halde, Asuri, Çerkez, Ermeni ve diğer küçük azınlık temsilcilerinin de ayaklananlar arasında yer aldıklarını gösteriyor. Sayıları çok olmadığı halde, bu azınlıkların (içlerinde Müslüman olmayanlar dâhil) harekette yer

almaları, onların gerici Türk yönetiminin şovenist asimilasyon politikasından hoşnutsuzluklarını gösterir.” (100)

Hasretyan, burada gayet açık bir şekilde gerçekleri çarpıtıyor, saptırıyor ve ayaklanmaya başka bir renk vermeye çalışıyor. “Şeriat” talebinin amaçlandığı önderlerinin yazışmalarıyla, yayınlanan beyannamelerle, dönemin Türkiye Cumhuriyeti resmi belgeleriyle ve Şark İstiklâl Mahkemesi’nin tutanaklarıyla ispatlanmış olan bir Zaza/Nakşibendi hareketinde, Hıristiyan olan Asuri ve Ermenilerin ne işi var diye Hasretyan’a sormadan edemiyoruz. Alevi Zazaların bile destek vermediği, yer yer de muhalif tutum gösterdiği bir Sünni/Nakşibendi Zaza ayaklanmasında, Hıristiyan Asuri ve Ermeniler neden yer alsın? Aslında böylesine saçma sapan bir iddianın üzerinde durmak bile anlamsız.

Hasretyan, Çerkezlerin ve “diğer küçük azınlık temsilcileri”nin katılımından da söz ediyor. Peki bunlar kim ve nerededirler? Doğrusu pek garip bir iddia! Bilinen bir gerçek var ve o da şu: Zazaların ayaklandığı bölgede, dün de bugün de Çerkezler veya “diğer küçük azınlıklar” -her kimse-bulunmamaktadır ve başka bölgelerden gelip isyana iştirak eden Çerkez, Arap, Gürcü, Laz, Arnavut vd. halklardan herhangi bir kimse olmamıştır. Kaldı ki, Zazalara komşu Müslüman/Sünni Kürt aşiretleri bile (Varto’daki Cıbran aşiretinin kısmi desteği hariç) ayaklanmaya katılmamış, yer yer de milis gücü olarak devletin yanında yer alıp, Zazaları arkadan vurmuşlardır.

Hasretyan’ı yanıltan husus, sanırım idam edilen 47 kişi arasında yer alan birinin “Çerkes” ismini taşımış olmasından kaynaklanmıştır. Mesele bu ise, Hasretyan yine

yanılmıştır diyoruz. Çünkü söz konusu Çerkes isimli şahıs, Şeyh Said’in hizmetçisi Yusuf’un oğlu olup, Palu’lu bir Zaza’dır. Sünni Zazalar arasında, özellikle Palu-Bingöl bölgesinde erkeklere “Çerkes” ve “Arap” isimleri şahıs adı olarak verilmektedir. Yine aynı bölgede, kadınlarda “Gürcü/Gürcü” ismi de şahıs adı olarak kullanılmaktadır. Bu isimleri taşıyanlar Zaza’dır ve aynı adlarla anılan, bilinen halklarla herhangi bir köken ilişkileri bulunmamaktadır. Hasretyan’ın saçmalıkları bu kadarla bitmiyor. “Prof.Dr.” payeli bu yazar, işin içine daha başka öğeler de katıyor ve bakınız neler diyor: “Ayaklanmada yer alan kimi Kürt aşiretleri Kızılbaş, Yezidi ve diğerleriydi.”(101)

Meğerse bilmediğimiz daha neler neler varmış?!

Kızılbaş/Alevi Zazalarla, Kızılbaş/Alevi Kürtler ve Yezidi Kürtlerin, hatta kısmen Cıbran aşiretinin pasif desteği dışında, Sünni/Şafii Kürtlerin bile ayaklanmada yer almadıkları bir gerçektir. Bu gerçeğe rağmen, Hasretyan’ın Şeyh Said ayaklanmasının katılımcıları arasında; Kürt, Asuri, Ermeni, Çerkez, Kızılbaş, Yezidi vd.

kesimleri sayarken, Zazaları anmaması bile, onun samimi ve dürüst olmadığını, Zaza hareketini

bilerek ve kasıtlı olarak yozlaştırmaya çalıştığını göstermektedir.

Hasretyan, bir yandan “Kızılbaşların ayaklanmada yer aldıklarını” söylerken, diğer yandan “Dersim aşiretleri Şeyh Said’i desteklemediler”(102) diyerek de çelişkiler batağında debelenmektedir. Anlaşılan o ki, Hasretyan ya Dersim aşiretlerinin Kızılbaş ve Zaza olduklarını bilmiyor yahut dezinformasyon yapmak suretiyle, Şeyh Said Zaza hareketinin içini boşaltarak, özünü saptırmayı amaçlıyor.

Turkish soldiers encircle Piran, Egil, Hani, Lice, Silvan, Palu, Bingöl, and Genc, published in Cumhuriyet, a Turkish newspaper

İşin ilginç olan yanı ise, Hasretyan’ın kitabının ilk baskısını İsveç’te yapan Jına Nû Yayınevi ile ikinci baskısını İstanbul’da yapan Medya Güneşi Yayınevi isimli Kürtçü oluşumların, Hasretyan’ın sözünü ettiğimiz hususlardaki görüşleri konusunda en ufak bir dipnotunu koymamış olmalarıdır.

Hasretyan’n, hatalı, çelişkili, tutarsız ve bazen de maksatlı fikirlerinin yanında, elbette ki doğru teşhisleri de bulunmaktadır. Kuşkusuz bunları görmezlikten gelemeyiz. Örneğin Hasretyan, Seyid Abdülkadir konusunda, birçok Kürt ve Türk yazarının yaptığı bir hatayı yapmıyor, onu Şeyh Said isyanı ile ilişkilendirme yanılığına düşmüyor. Hasretyan bu konuda; “Mahkemede, Seyid Abdülkadir, Şeyh Said ayaklanmasıyla ilişkisinin olduğunu kabul etmedi. Hatta ‘eğer ayaklanmanın başlamasından haberdar olsaydım derhal yöneticilere haber verirdim’ dedi. Gerçekten de Seyid Abdülkadir ayaklanmaya katılmamıştı.” (103) diyerek, bir gerçeğe vurgu yapmaktadır.

GARO SASUNI’NİN HEZEYANLARI

Ermeni yazar Garo Sasuni de, yukarıda temas ettiğimiz hususlar bağlamında, tıpkı Hasretyan’ın yaptığı gibi, hiçbir kaynağa dayandırılmayan, gerçeklerle de bağdaştırılamayan ve daha ziyade propaganda mahiyetinde değerlendirilebilecek özellikte kimi görüşleri savunmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından, Garo Sasuni’nin yazdıklarından da birkaç küçük alıntı yapmak yerinde olacaktır.

Garo Sasuni’ye göre; “İsyân 1925 yılının Şubat başında Kürdistan’ın bütün bölgelerinde birden başladı.”(104) Böyle birşey söz konusu değildir. İsyânın, Sünni Zazaların yerleşim bölgesi olan Diyarbakır-Elaziz-Çolig (Bingöl) üçgeni içerisinde cereyan ettiği ve noktalandığı bir gerçektir.

Garo Sasuni’ye göre; “Kürt milli askerleri, hançerleri ellerinde ‘bijî istiklal, bijî Kürdistan’ (yaşasın özgürlük, yaşasın Kürdistan) sesleriyle hücum ediyorlardı. (..) İsyancılar işgal ettikleri

bütün yerlerde derhal geçici bir ‘Kürdistan Hükümeti’ kurarak disiplin ve güveni sağlıyorlardı.”(105) Böyle bir şey de varit değildir ve tamamen hayal mahsulüdür. Zira direnenler Kürt değil, Zaza idi ve Zaza dilinde “yaşasın” karşılığında “bijî” diye bir sözcük de kullanılmamaktadır. Bahsekonu kelimenin Zazaca karşılığı ise “wa weşbo” veya “wa bıciwiyo”dur. Ayrıca, bir kısmı muhtelif kitaplarda neşredilen, bir kısmı da özel arşivimizde mevcut olup henüz yayınlanmayan ayaklanma önderlerine ait mektuplar ve beyannamelerin hiç birinde “Kürdistan” diye bir sözcüğe yer verilmemiştir.

Öte yandan, gerek devletin resmi raporlarında, gerekse de birçok kaynakta, Zazaların, isyan sırasında birçok yerde tekbir ve salâvat sesleri ile saldırıya geçerek, hükümet askerlerini teslim olmaya çağırdıkları kaydedilmiştir. Dönemin Başbakanı Ali Fethi [Okyar], TBMM kürsüsünde isyan hareketi hakkında mebuslara bilgi verirken;

“Hani’de ikamet eden müfreze (Türk askerleri), bir gece guruptan (akşam vakti) yarım saat sonra, ‘Teslim!.. Teslim!.. Sallu âlâ Muhammed!’ sedalarıyla her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır.”(106) şeklinde vurguladığı husus, aslında bir gerçeğin ifadesidir.

Garos Sasuni, “isyanın dinci ve gerici olmadığını”(107) da iddia etmektedir ki, bu iddia da külliye bir safsatadan ibarettir.

Garos Sasuni, “çok az sayıda da olsa Ermenilerin de Kürt isyanına [Şeyh Said ayaklanması kastediliyor] katılmış olmaları”ndan(108) söz etmektedir ki, bu da hiçbir dayanağı ve aslı astarı olmayan düzmece bir iddianın ötesinde başka bir anlam ifade etmemektedir. Hasretyan’ın bu husustaki görüşlerini irdelenmiştir. Garos Sasuni ise Hasretyan’dan çok daha önce bu iddiayı ortaya atmış bir kişidir. Ermenilerin de tıpkı Kürt siyasileri gibi Şeyh Said direnişine sahip çıkmaya kalkışmaları düşündürücüdür.

Şu hakikati özellikle vurgulamak gerekir ki; Türk siyasileri de, Kürt siyasileri de, Ermeni siyasileri de çok iyi bilmektedirler ki, 1925 Şeyh Said direnişi, İslâm şeriatının geri getirilmesi talebi

temelinde, Sünni Zazaların, Kemalist inkılaplara/devrimlere karşı giriştikleri bir silahlı muhalefet hareketidir.

(devam edecek)

Dipnotları:

-
- (93) Avni Doğan, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s.174.
- (94) Feridun Kandemir, “Hadisesi, Gayesi ve Oluş Şekli ile Şeyh Sait İsyanı ve Facialar”, Tarih Konuşuyor, Sayı: 38 (Mart 1967), s.3087.
- (95) Eşref Edib [Fergan], İstiklâl Mahkemelerinde -Sebilürreşad’ın Romanı-(Hazırlayan: Fahrettin Gün), Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.26-29, 73-122.
- (96) Avni Doğan, a.g.e., s.173.
- (97) Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944), Rey Yayınları, İstanbul 1970; ayrıca bkz. İsmail Yediler, “İstiklâl Mahkemeleri”, Zaman Gazetesi, 13 Mart 1990.
- (98) İbrahim Arvas, Tarihi Hakikatler, Ankara 1964, s.37, 38, 39.
- (99) Feridun Kandemir, a.g.m., s.3087-3089.
- (100) Manuel Arseneviç Hasretyan, 1925 Kürt Ayaklanması, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul 1991, s.33, 40.
- (101) Manuel Arseneviç Hasretyan, a.g.e., s.46.
- (102) Manuel Arseneviç Hasretyan, a.g.e., s.33.
- (103) Manuel Arseneviç Hasretyan, a.g.e., s.35, 36.
- (104) Garos Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Med Yayınları, İstanbul 1992, s.187.
- (105) Garos Sasuni, a.g.e., s.188.
- (106) Ahmet Süreyya Örgüvren, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.51.
- (107) Garos Sasuni, a.g.e., s.191.
- (108) Garos Sasuni, a.g.e., s.198.

80.YILINDA ŐEHY SAİD ZAZA AYAKLANMASI VE GERÇEKLER-6

Cihat-Kar

AYAKLANMA HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Şeyh Said'in öncülük ettiği 1925 Zaza isyanının İslami yönünü çeşitli kaynaklara ve belgelere dayalı olarak genel hatları ile irdelediğimiz bu araştırmanın son bölümünde, bazı Türk devlet adamları ile yerli ve yabancı yazarların ayaklanmanın niteliğine ilişkin değerlendirmelerine kısaca yer vermeyi yararlı görmekteyiz.

Kürt siyasileri ve milliyetçilerinin ayaklanma ile ilgili ön yargılı düşüncelere sahip bulunmaları ve ayaklanmayı hakikatlerle hiçbir şekilde uyuşmayan katı bir tavırla, doğrudan doğruya bir “Kürt/Kürtlük isyanı” olarak lanse edip savunmaları ve öteden beri gayri ciddi olan bu keyfi tutumlarında direktmeleri nedeniyle, onların herkesçe bilinen görüşlerinin burada bir kez daha tekrarlanmasına gerek duyulmamıştır.

Bu araştırmanın 3. bölümünde (bkz. Çıme, Sayı: 4), “Atatürk’e Göre, İsyân Bir ‘İrtica’ Hareketi” başlığı altında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün konu ile ilgili açıklamalarına genişçe yer verilmiştir. T.C.'nin ikinci Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün ve diğer birçok Türk devlet adamının Şeyh Said ayaklanmasına ilişkin görüşleri, Atatürk'ün görüşleri ile aynıdır. Onlar da devletin arşivlerindeki kanıtlara dayanarak, isyanı bir “karşı devrim” ve “irtica [gericilik] hareketi” olarak tanımlamışlardır.

Söz konusu devlet adamlarının ve farklı dünya görüşlerine sahip olan bazı yazarların ayaklanma hakkındaki fikir ve değerlendirmelerini, herhangi bir yoruma lüzum hissetmeden aynen aktarıyorum:

İsmet İnönü (Eski Cumhurbaşkanı):

“Doğu isyanı bir irtica idi. Hakiki bir irtica idi. O zamanki ortamda memleketin siyasi hayatı karışıktı. Cumhuriyetin ilanı, cumhuriyetin devlet düzenine getirdiği değişiklikler İstanbul efkarında, matbuatta[basında], pek geniş tepkilere sebep

olmuştur. Doğu isyanı bunun bir neticesidir. Hiç şüphemiz yoktu bizim. Memleketin yeni bir siyasi rejime girmesi ve siyasi rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini, ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri.. Şark isyanı bunun neticesi olarak çıkmıştı.”(109)

“Şeyh Said, hareket esnasında dini kurtarmak davasını açıktan ortaya atmış bulunuyor. ‘Hilafet kalkmıştır, din tehlikededir, dini kurtarmak lazımdır.’ Davaları, bu. Şeyh Said, isyan hareketini, böylece bütün memlekete milli bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösteriyor. Her tarafı harekete geçirmek sevdasındadır.”(110)

Celal Bayar (Eski Cumhurbaşkanı):

“Şeyh Said’in 1925’lerde yapmak istediğini, Humeyni [İran İslam devriminin lideri] günümüzde yapmaktadır.”(111)

Kazım Karabekir (Şark Cephesi Komutanı):

“Şark vilayetlerimizde İdare-i Örfiyeyi [sıkıyönetim] mucib [gerektiren] hadiseler zuhura gelmiştir. Bu mahdut mıntıkanın harici teşvikatla [dış kışkırtmalarla] bazı emellere nail olmak için halkı dini tahrik ile ihlal ettikleri anlaşılmıştır. Dini alet ittihaz ederek mevcudiyet-i milliyemizi tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır.”(112)

Süleyman Demirel (Eski Cumhurbaşkanı):

“Türkiye’de irtica lafları, Şeyh Said isyanıyla beraber başlar. Şeyh Said isyanı mahkemesinin iddianamesinde irtica vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın ve Serbest Fırka’nın kapatılmasında da bu iddialar vardır.”(113)

Sadi Koçaş (Eski Başbakan):

“Bu ayaklanmada görülen ve iddia edilen en önemli gerekçe dini idi. Laik devlet anlayışını hazmedememiş, özellikle dış mihrakların tahrik ettiği sözde dindar Şeyh Said ve benzerlerinin açıkladıkları tek gerekçe, ‘din elden gidiyor’ sloganıydı.”(114)

Rıza Nur (Tarihçi, ilk Milli Eğitim Bakanı):

“Şeyh Said gayet dindar bir adammış. Medreseler ve tekkelerin ilgası, şapka giydirileceği şayiası bu adamı tehyic [heyecanlandırma] etmişti. Isyan etti. Resmi tahkikat asla milli bir Kürt isyanı olmadığını göstermiştir. Ben bunu orada İstiklal Mahkemesi reisliğini yapan Ali Saib’e de sordum. O da ‘asla Kürtlük meselesi yoktur, sırf dindir’ dedi.”(115)

Avni Doğan (Şark İstiklal Mahkemesi Üyesi):

“Asilerin propagandaları, Türkiye Cumhuriyeti idaresinin şeriatı kaldırması ve şapka giyilmesi, kız ve oğlan çocuklarının bir arada tahsil yapmaları gibi irticai esaslara dayanıyordu. İsyân genişledikçe bu propagandaya Kürtlük cereyanları da karışmaya

başladı. Şeyh Said, sağa sola yolladığı emir ve tebliğlerde ‘Emir’ül-Müminin’ [Müminlerin/inananların lideri] imzasını atacak kadar cesaretlenmişti.”(116)

Cemal Kutay (Tarihçi):

“İsyanın gayesi dini kurtarmak ve bilhassa Osmanlı Halifeliğini yeniden kurmak şeklinde gösterilince, Genc ve Diyarbakır dışında bulunan ve Şeyh Said’in manevi nüfuzu altında bulunmayan Kürt aşiretleri isyana iltifat etmedi.”(117)

Şevket Süreyya Aydemir (Tarihçi):

“İsyan bir milli hareket, yani Kürtlük, Kürt istiklali gibi sloganlarla değil, ‘dini kurtarmak, şeriatı kurmak’ gibi dumanlı, sınırları belirsiz tahriklerle başladı. İsyan bir hafta gibi kısa bir zaman içinde bazı vilayetlere yayılmakla beraber, daha ziyade bir ‘beyler, şeyhler’ isyanı olarak kaldı. Bu beylerin, şeyhlerin iradelerine bağlı olarak isyana sürüklenen kulların, müritlerin önemli yekunlara varmasına rağmen, bir halk hareketi halini almadı. Kürtlerle meskun bütün bölgelerde, milli bir hareket haline gelmedi. Bu sebeple bazı yazarların kullandığı ifadeye rağmen, Şeyh Said isyanını, bir Kürt isyanı olarak vasıflandırmak zordur.”(118)

Feridun Kandemir (Yazar):

“Şeyh Said’in peşine taktığı adamlarla ayaklanması suretiyle başlayan bu isyan, asla bir ‘Kürt isyanı’ değil, memlekette, bilhassa o devirlerde sık sık görülen mevzii ayaklanmalardan biri idi.”(119)

Mahmut Goloğlu (Yazar):

“İslam dininin en bağnaz ve tutucu olanlarını içinde toplamış olan Nakşibendi tarikatının en çok etkili olduğu Doğu bölgesinde; hükümetin dinsizliği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin kaldırılmak istenildiği, dinin yitirmekte olduğu, bunu önlemek gerektiği gibi söylenti ve propagandalarla devrim tepkilerinin belki de en büyüğü denebilecek olan ayaklanma başladı.”(120)

Metin Toker (Gazeteci-Yazar):

“Şeyh Said, bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade bir ‘karşı ihtilal’in ilk darbecisi gibi hareket ediyordu ve açtığı bayrak, hilafet bayrağıydı, şeriat bayrağıydı.”(121)

Uğur Mumcu (Gazeteci-Yazar):

“Şeyh Said ve yargılanan diğer şeyhler, amaçlarının ‘Kürtlük’ olmadığını, ‘din uğruna kıyam ettiklerini’ söylemişlerdi. Gerçekten de ayaklanmanın kökeninde dinsel duygular yer almaktaydı. Türk-Kürt çelişkisi söz konusu bile değildi. Çelişki, laik devlet ile Nakşibendi tarikatı arasındaydı.”(122)

İlhan Selçuk (Gazeteci-Yazar):

“Şeyh Said ayaklanmasında, cumhuriyetçiler ile şeriatçılar çarpıştılar. Çatışmadaki ‘etnik’ renk, olayın toplumbilim açısından özünü saptıramaz. Bilimsel yaklaşım,

etnik ayrımın da altını çizmekle birlikte, tarihsel dönüşümün cumhuriyetçi-şeriatçı çelişkisini öne çıkarmak zorundadır.”(123)

İsmail Beşikçi (Yazar):

“Doğudaki aşiret reisleri, çok çeşitli görevleri bir arada yürütüyorlardı. Bazı aşiret reisleri sadece aşiret reisi olarak kaldıkları halde, bazıları aşiret reisliği ile birlikte dini reisliği, yani şeyhliği de beraber yürütüyorlardı. Bazıları ise, hem aşiret reisi, hem dini reis, hem de milli liderlik fonksiyonlarını benimsemişlerdi.. Şeyh Sait, böyle bir liderdir. Şeyh Sait, Palu ve Hınıs’taki çeşitli medreselerin kurucusu, yani Palevi Tarikatı’nın da başı olduğu gibi, çevredeki aşiretlerin de reisidir. Bu üç fonksiyonun onda birleşmesi kendisini çok güçlü kılmış ve merkezle meydana gelen en büyük çatışmanın liderliğini yapmıştır. Fakat şurası muhakkak ki, Şeyh Sait hareketinin ulusal bir niteliği yoktur.. Şeyh Sait isyanı merkezin yetkilerine karşı yapılan ilk büyük çıkış olmuştur. Bu isyanda tamamen dini sloganlar kullanılmış ve hareket tamamen irticai mahiyette bir hareket olmuştur. Bu hareketin geniş kapsamlı oluşunun en önemli sebebi, isyanın lideri olan Şeyh Sait’in yukarda söz konusu ettiğimiz fonksiyonlara (aşiret liderliği ve tarikat liderliği) sahip olmasıdır.”(124)

Hikmet Kıvılcımlı (Sosyalist lider):

“Şeyh Said isyanı gerek milli, gerekse milletlerarası mikyasta irticai idi.”(125).

İlhan Murad Bardakçı (Tarihçi):

“1925 yılında çıkan Şeyh Said ayaklanmasında, dava bağımsız devlet sorunu değildir. Şeyh Said’in ihtilal değil, istekler beyannameşi ele geçmeden, kendisi idam edilmiştir. Bu belge, bildiğimiz bir devlet kuruluşundadır. İçinde sadece, İslami beraberliğin neden ihmal edildiği anlatılır ve kendilerinin devlete sadakatleri hikaye edilir.”(126)

Kadir Mısıroğlu (Yazar):

“Şeyh Said’i isyana icbar ettiler. Gözdağı vermek için. Şartları öyle hazırladılar. Ama Şeyh Said Kürtçü değildir. Şeyh Said kurbandır. Aferin iyi yaptı diyemem, onun hareketiyle zulmün ceberruti gücü sabit oldu; başkaları isyan etmemekte mazur oldu. Ama hesap yanlış yaptı, bu kadar insanın öldürülmesine sebep oldu. Yalnız şarka, onu ezerek gözdağı vermek istediler.”(127)

Orhan Türkdoğan (Bilim Adamı):

“Manisa’da Nakşibendi tarikatına mensup olan Giritli Mehmet ve arkadaşlarının tekke ve tarikatlarının kapatılmasına tepki olan ayaklanmaları, 1925 yılının Şubatında Nakşibendi tarikatının en yoğun olduğu Doğu bölgesinde patlak veren Şeyh Sait ayaklanması ile ortak noktalar taşır. Doğu ayaklanmasının baş yöneticisi olan Nakşibendi Şeyh Sait; dinin elden gittiği gerekçesi ile eyleme geçti.”(128)

Necip Fazıl Kısakürek (Yazar):

“Şeyh Said’in İngilizlerin adamı ve müstakil Kürtlük ideali peşinde olduğu şeni bir yalandır. Öyle olsaydı ilk başarılarının ardından cenup [güney] istikametinde sınıra doğru sarkar, Irak Kürtleri ve İngilizlerle irtibat kurar ve davasına, gerilerini ve yardım kaynaklarını sağlamış olarak bellibaşlı bir çevre içinde girişirdi. Bu vaziyette, Türk hükümetinin dine karşı tavrı da, kendi devletinin nizamını kurmak varken onu fazla alakalandırmamak gerekirdi. O, dini zedelenmeye doğru giden bir Türk gibi hareket etti ve neticelerini hiç düşünmeden kendi öz hükümetini, Ankara’yı toslamaya davrandı. Bu davranışın sakameti [yanlışlığı] yanında samimiyeti açıktır ve Şeyh Said’e, Mahkeme’de verdiği cevaptan da anlaşılacağı gibi, Kürtlük gayreti ve İngilizlerle irtibat zilleti isnat etmek vicdansızlıktır.. Bütün bu hadiselerin seyri de gösterir ki, Şeyh Said dış ve yabancı desteklerle alakalı olmaksızın sırf kendi başına ve sadece inancı uğrunda hareket etmektedir.”(129)

YABANCI YAZARLARIN GÖRÜŞLERİ

Şeyh Said ayaklanmasını irdeleyen birçok yabancı yazarın görüşleri de, isyanın “İslami” nitelikli olduğu noktasında birleşmektedir. Bu arada kimi yazarlar, Doğu/Güneydoğu Anadolu bölgelerinin etnik yapısı konusunda detay bilgilere sahip olmadıklarından, doğal olarak Zaza halkının bölgedeki mevcudiyetini, isyanın önderlerinin ve onlara tabi olan kitlenin Zaza etnik kökenine dayandığı hakikatini keşfetmeden, yanlı ve tek yönlü Kürt politik kaynaklarıyla konuyu irdelemiş olmaları nedeniyle, olayın bir “Kürt isyanı” olduğunu sanmışlardır. Ancak, Hollandalı sosyolog Martin van Bruinessen gibi kimi bilim adamları ve araştırmacı yazarların ise, ayaklanmadaki Zaza faktörünü teşhis ederek, bu gerçeği çok belirgin bir şekilde ortaya koyduklarını görmekteyiz.

Bazı yabancı yazarların, ayaklanmanın niteliğine ilişkin görüşleri şöyle:

Thomas Bois:

“Piran’lı Şeyh Said’in 1925’teki isyanı, hoşnutsuzluğun ilk işareti olmuştur. Müslümanların fanatizmi olarak nitelendirilen bu isyan, Cumhuriyetin reformlarını tehdit etmesi nedeniyle feodal kalıntıların ve halifeliğin Atatürk tarafından tamamen kaldırılmasına karşı düzenlenmiştir.”(130)

Arnold J.Toynbee:

“Şeyh Said 13 Şubat’ta isyan bayrağını açmış ve birkaç hafta içinde ayaklanmayı geniş bir bölgeye yaymıştı. Isyancıların programlarının başlıca maddeleri, Mustafa Kemal Paşa’nın laik hükümetinin kaldırdığı şeriatı geri getirmek ve Sultan Hamid’in oğullarından Selim Efendi’yi Sultan ve Halife ilan etmektir.”(131)

Lord Kinross:

“Piran’da başlayan ve Doğu illerine yayılan isyanın elebaşısı Şeyh Sait adında

Hınıslı bir aşiret başkanı idi. O bölgedeki Nakşibendi dervişlerinin de başı olan Şeyh Said, aşiretini, halifelğin kaldırılmasına ve Kemalist hükümetin ‘kafirce’ siyasetine karşı ayaklanmaya çağırıldı. 13 Şubat 1925’te, birkaç haftalık sürekli bir propagandadan sonra ‘Allah’ın emriyle’ isyan ilan etti. Yeşil Müslüman sancağı altındaki kuvvetleri, şeriatı geri getirmek amacıyla, bölgeye yayılarak hükümet binalarını ele geçirdiler. Jandarmaları tutukladılar. Elazığ ve Diyarbakır şehirlerine yürüdüler. Lakin Halk Fırkası’nın aşırı kanadındakiler, aksi görüşü savunuyorlardı. Bu ayaklanma bir karşı ihtilal teşebbüsü olabilir, Doğu illerinden Türkiye’nin başka yerlerine sıçrayarak, rejimi devirmeyi hedef tutan bir hareket halini alabilirdi.. Şeyh Sait’le adamları, dağlık Doğu bölgelerinde ellerinde yeşil sancak, göğüslerinin üzerinde Kur’an-ı Kerim; bankaları, evleri, dükkanları basıp yakarak ‘Hak yolunda’ ilerliyorlardı. Türklerden, Tanrı adına teslim olmalarını istiyorlardı. Vaizler onlara cennette ödülleri vaat ediyordu. Yerden ve havadan; Halife’nin kendilerinden fedakarlık istediğini, halifelik olmadan Müslümanlığın da olamayacağını bildiren beyannameler dağıtılıyordu. Şeriat geri getirilmeli; okullarda dinsizlik öğreten, kadınları yarı çıplak gezdiren hükümetin başı ezilmeliydi. Şeyh Sait, Kürt istiklali yerine din davası ile ortaya çıktığı için komşu kabilelerden kendine fazla taraftar toplayamamıştı. Bunlar bir Nakşibendi dervişinin ruhani başkanlığını kabule yanaşmıyorlardı.. Şeyh Sait, dava sırasında sakin davrandı.. Din elden gittiği için isyana kalktığını söyledi. Öteki Müslümanlara kılıç kaldırmakla günaha girdiğini kabul etmedi, onlar nasıl olsa imansızdılar. İsyanı başarabilmiş olsa, medreseleri tekrar açarak, şeriatı geri getirecek, Mecelle’yi [Osmanlı hukuku] yeniden uygulayacak; yalancının dilini, hırsızın elini kesecekti. Şeyh Sait sehpaye çıkarken, mahkeme başkanına gülümseyerek: ‘senden hoşlandım, ama kıyamet gününde hesaplaşacağız’ dedi.”(132)

Bernard Lewis:

“Ayaklanmayı, ‘Allahsız Cumhuriyeti’ devirmeyi ve Halife’yi geri getirmeyi isteyen derviş ve şeyhler yönetmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal, tekkelerini kapatarak, birliklerini dağıtarak ve toplantılarını, ayinlerini ve özel kıyafetlerini yasaklayarak, dervişlere karşı harekete geçti.”(133)

Paul Gentizon:

“Şeyh Said, din adına ‘Cumhuriyetin imansız öncülerine’ karşı koydu.. Dervişler, şeyhler, hatta bazı hocalar, büyücüler, sihirbazlar, istihareciler bir nevi mâlikane saydıkları bölgelerinde, Cumhuriyetin yenileştirme gerçeğine karşı koymakta yarar görüyorlardı. Bu bakımdan eski sarıklılar, Ankara’dan gelen en ilmi gerçeği bile yanlışlık ve dinsizlikle lekelemek için ellerinden geleni yapıyorlardı.”(134)

Martin van Bruinessen:

“Şeyh Said, Zazaca konuşan aşiretler arasında (Palu, Lice, Hani) büyük bir etkiye sahipti.. Azadi üyeleri arasında anılmıyor..

Şeyh Said, Hınıs'tan Palu, Lice, Hani, Çapakçur bölgesine yerleşmek üzere ayrıldı. Bu bölgenin yoksul Zaza aşiretleri içinde çok sayıda müridi vardı. Öncelikle, hasım aşiretler arasındaki arabuluculuk girişimleri çok etkiliydi. Şeyh, Xormek aşiret reislerine bir mektup yazdı. Din adına, Xormeklileri Ankara hükümetine karşı cihada çağırıyordu. Xormekliler Alevi olduğundan Şeyh'in sözü herhangi bir ağırlık taşımıyordu ve onları isyana katamadı..

Şeyh Said'in yanı sıra Savaş Komitesi şunlardan oluşuyordu: Fehmi Bilal Efendi, Madrag'dan Sadi Beg, Şeyh İsmail, Têrkanlı Reşid Ağa, Hanili Salih Beg, Piranlı Sediq ve Liceli Mela Mıstefa. Hepsi de isyanın merkezi bölgesinden Zazalardı..

Şeyh Şerif ve Yado Ağa (Zaza şef) komutasındaki harekete

bağlı güçler, önce Palu'yu alıp, oradan Xarput ve Elaziz üzerine ilerlediler. Elaziz'in Valisi sonradan, 'Kur'an'ı süngülerine takmış oldukları için (bu, Kur'an'ın ortaya çıkışından birkaç yıl sonraya dayanan taktiktir), jandarmalarının isyancılara ateş etmediklerini' iddia ediyordu..

İsyana en büyük katılım, Piran, Çapakçur, Lice, Hani dağlık bölgelerindeki Zaza aşiretlerinden oldu. Bunlar, Şeyh Said ve diğer katılan şeyhlerin kişisel etkileri altındaki aşiretlerdi. Kurmanc aşiretlerinden Cibran ve Hesenan'ın da önemli katkıları oldu. Bunlar, Karlıova, Varto, Bulanık, Malazgirt ve çevresinde oturanlardan oluşuyordu. Siverek, Pötürge, Çemişgezek civarındaki kendiliğinden patlamalar hareketin alanını genişletiyordu.

Zaza aşiretlerde katılım hemen hemen bütünüyleydi. Kurmanc olan Cibran ve Hesenan'ın bütünüyle isyana katılıp katılmadığı bilinmiyor. İkisi de biraz geniştir ve büyük şefleri yoktu. Fakat her birinde birtakım ağalar vardı. Cibran ağalarından biri, Şeyh Said'i İran'a kaçmak isterken ihbar etmekle ünlü Kasım Bey'di. Diğer aşiretlerden Azadi'nin yaklaşımlarına ilkin olumlu karşılık verenlerin çoğu sonradan uzak durdular. Hatta isyana karşı çıkanlar da oldu. Türk takviye birlikleri geldiğinde Raman'dan Emin Perixan bunlara katıldı. Pencinaran'dan Cemilê Çeto da, isyana karşı saldırı davetine olumlu yanıt verdi. C.Çeto'nun, Diyarbakir cephesinde Türk birliklerine katıldığı söyleniyor. Beritan aşiretinin [Kürt/Kurmanc] bir kolu, Elaziz

yolu üzerinde Şeyh Şerif'in güçlerine önce katıldılar, fakat sonra yaklaşan Türk birlikleri yüzünden doğuya geri çekilmek zorunda kalan Şeyh Şerif'in güçlerine saldırdılar..

Diyarbakır'ın iki büyük [Kürt/Kurmanc] ailesinden biri olan Pirinçizade'ler, Kemalistlerden yana olup, cömertçe ödüllendirilmekteydiler. Cemilpaşazade'ler ise Kürt milliyetçisi olarak tanınıyorlardı. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin (Kürt Kulübü) şehirde binlerce üyesi vardı. Ancak bu örgüt, isyanda önemli roller üstlenemedi. Cemilpaşazade'ler bile isyan karşısında çok pasif bir tavır aldılar. Bu örgüt, şehirde isyanı destekleyecek bir ayaklanma örgütleyemedi. Kuşatma sırasında Diyarbakır'da bulunan bir yabancıya göre, Cemilpaşazade'ler, isyan konusunda önceden biliydiler ancak bulaşmaktan korktular. Hatta ailenin en yaşlı üyesi olan Kasım, Şubat'ta Diyarbakır'ı terk ederek İstanbul'a gitti. Aileden biri olan Mehmed'in ise, bazı köylülerden oluşturduğu bir grupla, Türk tarafında [yer alıp, isyancılara karşı] döğüştüğü bile söylenmekteydi. İsyanın diğer alanlarında Diyarbakır'deki Kürt Kulübü'yle karşılaştırılabilecek bir örgüt yoktu. Elaziz'in soyluları başlangıçta, isyanı kendiliğinden, inanç ve Halife savunucusu olarak hoş karşılamış olabilirler. Fakat yağmalamalar başlayınca, Türk birliklerine yardım edip, isyancıları şehirden kovdular..

Şehirlerdeki örgütsüz lümpen-proletaryayı teşkil eden kesim (el becerilerine dayalı vasıfsız işlerde çalışanlar), isyana büyük sempati gösterdi. Çoğu Zaza aşiretlerindendiler. [İsyancılar] bunlar sayesinde Diyarbakır'e girebilmişti. Ancak bunlar, genel bir isyana kalkışmamışlardı. Silahsız, örgütsüz bunu gerçekleştirmek çok zordu. Elaziz'de ise aynı lümpen-proletarya isyana, şehri yağmalama biçiminde katılmıştı. Savaşçı olarak katıldıkları görülmedi..

Şeyh Said'in kendisi çok dindar bir adamdı ve Türkiye'deki laiklik reformlarına içten bir kızgınlık duyuyordu.. Hareket 'cihad' olarak adlandırıldı. Şeyh Said, 'Emir'ül-Mücahidin' (Mücahidlerin Amiri) unvanını aldı."(135)

Martin van Bruinessen, Şeyh Said ayaklanması ile ilgili yukarıdaki görüşlerini, 1978 yılında kitap olarak yayınladığı doktora tezinde dile getirmiştir. Bruinessen, konu hakkında yaptığı araştırmalar sırasında çeşitli Kürt kaynaklarını incelediğini ve birçok Kürt şahısla bizzat görüşüğünü de ifade etmektedir. Bruinessen, söz konusu kitabında; "Bu döneme ilişkin kaynakların çoğu biraz yanlıdır, partizanca yazılı anılara ve sözlü anlatımlara dayanır, sonraki süslenmiş yorumlamalar ve belli bir yöne çeken düşünceye dayanır." (136) şeklinde açıkça dile getirdiği husus, bizce çok önemlidir ve konu hakkında araştırma yapacak akademisyenlere de bir mesaj niteliğindedir.

Martin van Bruinessen'in bir bilim adamı olarak bu konuyu irdelediği dönemde henüz Zazalara ait yayınlar yoktu ve kendisi Zaza yazarlarının konuya ilişkin

analizlerini de bilmiyordu.(137) Buna rağmen, Şeyh Said ayaklanması ile ilgili teşhis ve tespitleri büyük ölçüde doğrudur.(138)
(SON)

Dipnotları:

-
- (109) Abdi İpekçi, İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, İstanbul 1981, s.25, 26.
(110) İsmet İnönü, Hatıralar, 2.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.202.
(111) Kurtul Altuğ, "Celal Bayar Anlatıyor, Kritik Olayların Perde Arkası", Tercüman Gazetesi, 12 Ekim 1986.
(112) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c.2, s.309 (25.02.1925).
(113) Tercüman Gazetesi, 30 Temmuz 1986, s.9.
(114) Nokta Dergisi, Sayı: 25 (28 Haziran 1987), s.17.
(115) Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, IV, İstanbul 1967, s.1324.
(116) Avni Doğan, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s.172.
(117) Cemal Kutay, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, cilt: 19, s.11505.
(118) Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt: 3, İstanbul 1975, s.225-227).
(119) Feridun Kandemir, "Şeyh Said İsyanı", İnci Dergisi, Sayı: 16 (28 Haziran 1952), s.20.
(120) Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Başnur Matbaası, Ankara 1972, s.101.
(121) Metin Toker, Şeyh Said ve İsyanı, Akis Yayınları, Ankara 1968, s.17.
(122) Uğur Mumcu, "Halklar Kardeşler", Milliyet Gazetesi, 03 Mart 1992, s.7.
(123) İlhan Selçuk, "Kıyam!..", Cumhuriyet Gazetesi, 07 Ağustos 1991, s.2.
(124) İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, E Yayınları, İstanbul 1969, s.210, 212.
(125) Hikmet Kıvılcımlı, İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark), Yol Yayınları, İstanbul 1979, s.194.
(126) Zaman Gazetesi, 06.08.1991.
(127) Milli Gazete, 01.05.1990.
(128) Orhan Türkdoğan, "Tepedeki Adam: Mustafa Kemal", Atatürk Üniversitesi 50.Yıl Armağanı, Sayı: 2, s.426.
(129) Necip Fazıl Kısakürek, Son Devrin Din Mazlumları, Büyük Doğu Yayınları, 10.Baskı, İstanbul 1990, s. 53, 54, 56.
(130) Thomas Bois, The Kurds, Beyrut 1966.
(131) Arnold J.Toynbee, Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu (Çev.Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.288.
(132) Lord Kinross, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1965, s.605, 607, 610, 611.
(133) Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev.M.Kıratlı), 2.Baskı, Ankara 1984, s.266.
(134) Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, (Çev. Fethi Ülkü), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.106.
(135) Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and State, On the Social and Political Organization of Kurdistan, Utrecht 1978, 468 s.; Türkçe basım: Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi (Çev.Remziye Arslan), Öz-Ge Yayınları, Ankara [tarihsiz (1992?)], s.324, 352-355, 358, 364-367, 370.
(136) Martin van Bruinessen, a.g.e., s.351
(137) Martin van Bruinessen, eski çalışmalarında Zazaları "Kürt" orijinli olarak belirtirken, sonraki dönemlerde bu hatasını düzeltmiştir. O artık bu toplumlardan bahsederken "Kürt ve Zaza" demektedir, dillerini de "Kürtçe ve Zazaca" şeklinde tasnif etmektedir. Bruinessen, son çalışmalarından birinde, Zaza yayınları ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“1980’lerin sonunda ilk Zaza dergisi yayınlandı ve kesinlikle Kürtçe değildi. Dergide Zazaca, Türkçe, İngilizce makaleler vardı; ama Kürtçe yoktu. Zazalardan, kimlikleri uzun zamandan beri sadece Türk devletince değil, Kürtlerce de reddedilen ayrı bir halk olarak söz ediyor; ve coğrafi bir ad olarak Kürdistan terimini reddettiğini belirterek, Zazaların eski yurdu için Zazaistan kelimesini icat ediyordu. (Ayre ve onu izleyen Piya, İsveç’te 1987 sonrasında aylık olarak yayımlandılar. Dergilerin editörü Ebubekir Pamukcu, daha önce kültürel ya da siyasal Kürt faaliyetlerine katılmamıştı. Dergiye en önemli katkısı olan Dersim isyanının milliyetçi Zaza bakış açısından bir analizi, daha sonra Türkiye’de kitap olarak yayımlandı: Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, İstanbul: Yön, 1992.) Derginin ilk başta çok küçük bir okuyucu çevresi oldu; ama kızgın Kürt tepkileri her şeye rağmen derginin söylediği bir söz olduğunu gösterdi ve tedricen artan sayıda Zaza derginin görüşlerini benimsedi. Halen örgütlü bir milliyetçi Zaza hareketi görünmemektedir; ama, hepsi Zazaların Kürtlerden farklı olduklarını iddia eden, Avrupa’da yayınlanan iki yeni dergi (Desmala Sure, Ware) ve Türkiye’de yakın zamanda çıkan bir dizi kitapçık (Bu kitapçıkların en önemlisi şudur: Zılfı Selcan, Zaza Milli Meselesi Hakkında, Ankara: Zaza Kültürü Yayınları, 1994) ile yayıncılık faaliyetleri giderek artmaktadır.” (Bkz.Martin van Bruinessen, Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.112-113: alıntı metinde yer alan parantez içindeki ifadeler, M.V. Bruinessen’e ait dipnotlardır).

(138) Çıme Dergisi’nde kısa bir özeti neşredilen “Şeyh Said Zaza Ayaklanması ve Gerçekler” başlıklı araştırmanın tamamı, kitap halinde yayınlanacaktır.

*****

**“Şeyh Said Zaza
Ayaklanması ve
Gerçekler” başlıklı
araştırmanın tamamı,
kitap halinde
yayınlanacaktır.**